

PAVPERIZEM* (OBUBOŽANJE) V PROPADAJOČIH ŽELEZARSKIH
KRAJIH NA GORENJSKEM PRED STO LETI

Že nekaj piscev je obravnavalo neke plati propadanja starega gorenjskega železarstva pred sto leti in nekateri med njimi so posvetili pozornost tudi pavperizmu, tj. skrajni revščini, v katero je tisto propadanje pahnilo zlasti kovače-žebtljarje v treh gorenjskih žebtljarskih krajih: v Železnikih, Kropi in Kamni gorici. Čas je, da si poskusimo ustvariti »celotno« sliko o tem pavperizmu.

Že sredi šestdesetih let je ljubljanski nemški dnevnik v uvodniku opozarjal na pešanje železarstva na Gorenjskem, zlasti na nazadovanje prodaje žebeljev, ki jih sploh ni bilo več mogoče prodati po ugodni ceni.¹ Leta 1876 beremo, da so v treh žebtljarskih krajih odpustili »blizu 300 delavcev«, ki »so šli deloma v Zagorje, da bi premog kopali, deloma v Istro in Dalmacijo, tudi v Zgornjo Avstrijo kot železniški delavci.«² Dve leti zatem, ko je Avstro-Ogrska zasedla Bosno in Hercegovino, je odšlo tja večje število kovačev iz Železnikov; ob tej priliki je pisal iz tega kraja Josip Levičnik »Novicam«, da »mašinski žebli s svojo nizko ceno napravljajo vsako konkurenco nemogočo.«³ Nekaj pred tem je dopisnik iz neimenovanega fužinskega kraja na Gorenjskem poročal »Slovincu«, po kakšnem vrstnem redu so dajali »po fužinah delavcem slovo«: »Pred nekimi meseci so šli tisti, ki so delali po tri leta, ta mesec grede tisti, ki so delali po šest let, in na jesen celo eni [= takšni], ki so delali že po 12 let.« Po dopisniku se je bilo »bati celo, da bi naša tovarna čisto ne začela praznovati, kar bi bilo za premnoge družine silno gorje.«⁴

Za takšne obubožane žebtljarje je bila rešitev le, če so lahko kje blizu dobili zaposlitev. Kam daleč se niso mogli odpraviti, ker niso imeli kaj prodati ali zastaviti, da bi si kupili vozovnico in vzeli kaj s seboj na pot. »Novice« so navedle, da si je moral izseljenec v Ameriko priskrbeti za potnino »najmanj 240 goldinarjev«, in so revnejšim nasvetovale, naj se izseljujejo na Ogrsko ali v Srbijo.⁵ Spomladi 1865 se je odselila prek morja prva — baje v zvezi z misijonarjem Francem Pircem, ki se je tisto leto vračal v Ameriko k Indijancem z osmimi bogoslovci — »organizirana« skupina gorenjskih kmečkih izseljencev iz okolice Bleda, zlasti iz Gorij, in z Dovjega, ki so se potem naselili kot farmarji na Pirčevem misijonskem področju v državi Minnesoti.⁶ Devet let za to skupino je ravno iz Gorij šlo na enako pot spet »več posestnikov in družih« na povabilo »onih, ki so se že pred leti tje preselili« in ki so domov pisali

* Izraz pauperizem, izpeljan od latinske besede pauper, tj. siromak, pomeni v politični ekonomiji množično obubožanje delovnih slojev, ki ga ob napredujoči kapitalistični akumulaciji povzroča tehnični napredek (tj. narasla produktivnost dela).

»veliko sreče obetajoča pisma«.7 Leta 1885 je poročal župnik Janez Ažman z Dovjega, da je samo iz njegove fare odšlo v dvajsetih letih več ko 80 izseljencev v Ameriko, in pripomnil: »Še več pa bi jih rado šlo čez morje gotovejšega in boljšega kruha iskat, pa nimajo dovolj za pot v daljno Minnesoto.«8 V vseh teh primerih je šlo za kmečke izseljence, ki so lahko odprodali kak kos posestva ali pa se zadolžili in tako prišli do potnine. Kot poseben primer prekmorske izselitve nekmečkih izseljencev — predvsem izseljenk — naj navedem odpotovanje s plačano potnino »zopet šestih fantov in deklet v daljno Ameriko iz Domžal« spomladi 1884 v zvezi z ustvarjanjem v New Yorku podružnic domžalskih slavninarskih podjetij. Ta podjetja so uvedli pri nas po letu 1866 tirolski priseljenci in so se dela zanje prijeli v okolišu Domžal in Mengša številni kajžarji. Kriza pa jih je vrgla v hudo bedo, ki jo je pretresljivo opisal neki dopisnik o »Propadu slamarije« v »Slovenskem Narodu«. Pri tem se je spraval nad takratne ljubljanske obrtniške demokrate in socialistične rokodelce: »Semkaj naj pridejo oni zastopniki ‚ljudske stranke‘ [okrog glasila »Ljudski glas«], pristaši znanih komunistov in rovarjev, in videli bodo, da so oni, ako so pridni in štedljivi [obrniki in obrtniški pomočniki], gospodje v pravem pomenu besede proti tem parijam človeške družbe; a v nasprotju z njimi »ljudstvo naše trpi mirno in potrpežljivo...«9

Na tem ovinku k domžalskemu pavperizmu smo hoteli samo bolje spoznati razliko med tistimi brezposelnimi, ki so si mogli privoščiti izselitev v prekmorsko »obljubljeno deželo«, in drugimi, ki so morali iskati kruha v bližini — če ga niso mogli najti z delom, pa z beračenjem!

Poglavitna pričevanja o gorenjskem žebljarskem pavperizmu so iz osemdesetih let. Poročila o njem pa niso dotekala iz vseh treh žebljarskih krajev enakomerno v slovenske časnike. Najprej je v letih 1882—1885 zbujal pozornost le pavperizem v Kropi in Kamni gorici. Nato je skozi dve leti 1885—1887 po zaslugi Mateja Kljuna v ospredju beda žebjarjev v Železnikih. Od leta 1887 dalje pa se ta kraj umakne spet Kropi in Kamni gorici.

A. Kropa in Kamna gorica v letih 1882 do 1885

Leta 1879 je neznan pisec feljtona »Turistični sprehodi po Gorenjskem« v ljubljanskem uradnem nemškem dnevniku posvetil nekaj odstavkov zaradi krize v železarstvu »strahotno trpečima« krajema Kropi in Kamni gorici. Menil je, da se mala podjetja ne bodo mogla več dvigniti, saj že mnogo velikih podjetij komaj še kljubuje preteči usodi. Kovači v teh krajih, ki se ob treh zjutraj kličejo k »ješam« in potem kujejo do devetih zvečer z le dveurnim presledkom za kosilo, zaslužijo tako malo, da se morajo smiliti vsakemu človekoljubu, saj se komaj preživljajo skoraj izključno s koruznimi žganci in kislim mlekom. Tudi žene in otroci pod 12 leti naporno delajo pri »ješah«. In nobenega zboljšanja v prihodnosti se ne morejo nadejati. »Ta nesrečni rod bo moral izpiti kupo delavske bede do roba vse dotlej«, da se bo pojavil podjetnik, ki bo »številne in spretne delovne moči zaposlil z drugim delom« in tako storil nekaj »zares humanega«.10

Tej pesimistični napovedi je ugovarjal neki kropenski mali podjetnik, ki se ni hotel vdati v propad žebljarstva, v dopisu »Slovenskemu Narodu«. Res »ni tako, kakor bi si želeli,« je zapisal, toda »naše slabo stanje« le ni tako obupno. »Delavci ne zaslužijo toliko, kakor pred več leti, ko je bila še kupčija z železnino bolj živa; to je pa povsod pri izdelovanju železnine, ne le v Kropi,«

kjer se vendarle prekuje »še skoraj ravno toliko železa kot pred 200 leti, gotovo pa bi se ga še več, ako bi bile razmere zavoljo oglja z Jelovice od strani gozdarije ugodnejše«. V nasprotju z dopisnikom nemškega lista je menil, »da se ni nadejati, da bi kroparska fužinarija tako hitro v nič prišla«. Zavedal pa se je, da je »tukaj le z varčnim gospodarstvom«, pri čemer je pač v prvi vrsti mislil na lakotne mezde kovačev, mogoče »drugim večjim fužinarjem« konkurirati; poudaril je le okolnost, da vsi pisarijo »sami deležniki [fužin] opravljajo« brez uradnikov. Obtoževal je veliki kapital kot sovražnika malega: »To se ve, da so družbe, katerih uradniki vedno le to željo imajo, kako bi mogli še kropensko fužinarstvo zadušiti.«¹¹

Med kropenskimi fužinarji in podjetniki sta se takrat izoblikovali dve stranki. Predstavniki tiste, ki je prišla na vrh pri zadnjih občinskih volitvah, Matej Soršak, je poleti 1881 pisal dr. Janezu Bleiweisu obširno pismo, kjer je hudo zabavljajl zoper »zatiralce«, ki »niso nobenemu delavcu ali malemu hišniku prijazni« in jih »zatirajo, kjer morejo«. »Odkar je občinski odbor in predstojništvo njim iz rok vzeto, imajo strašno jezo; kjer morejo, nagajajo in spotike delajo,« zlasti tudi s tem, ko si prizadevajo, da bi le njim, »fužinam« pripadli gozdni deleži na Jelovici, ne pa tudi »malim hišam, malim posestnikom ješ«. Soršak je prosil za pomoč Bleiweisa, ki ga je onikal, takole: »Oni so že nekteri krivici jezik zmešali in pravici na noge pomagali«, naj bi »še za to pravično reč svoj glas povzdignili!« V Bleiweisovih papirjih pa se je ohranilo tudi gradivo, ki je izviralo od mogočnega fužinarja Benjamina Schullerja v Spodnji Kropi.

Katera od teh dveh strank je prišla v občinsko upravo pri volitvah konec leta 1882, iz takratnih nekoliko protislovnih dopisov ni mogoče prav uganiti. Neki kropenski dopisnik je sporočil »Slovenskemu Narodu«, da so prišli v občinski odbor »pravi možje«, in je vzkliknil: »Živel! zavedni Slovenci!«¹² Dva meseca pozneje je neki gorenjski dopisnik »Slovincu« poročal o neslogi v neki »soseski«, kjer »se je pokazalo posebno pri zadnji občinski volitvi to neslano strankarstvo«. Agitacija je bila tako »živahna«, da bi se utegnilo zgoditi kaj hujšega, »če ne bi bil vladni komisar sam volitve vodil in če ne bi bilo žandarjev v soseski«. Nato je povprašal: »Kaj pa je vzrok, da sta si stranki tako sovražno nasproti stali? Je-li šlo za imenitna načela? Je bila morebiti vera in narodnost, so bile občinske koristi v nevarnosti?« Ne, je menil dopisnik, le »gole osebnosti so srca razburile«. »Stranka družine X je zmagala, ona družine Y je propadla. Pa ne, da bi se poslednja vdala, ampak... protestirala je zoper volitve... in je oporek pri vladi vložila. Vlada je volitve potrdila. Stranka X je to dvojno zmago neki s streljanjem proslavljala.« Dopisnik je povprašal, ali »ni bilo nobenega pametnega med njimi, da bi to odsvetoval«, kar je moralo »propadlo stranko še bolj razkačiti.«¹³

»Slovenski Narod«, ki je deset tednov prej objavil dopis pristaša zmagovite stranke iz Kroke, je zdaj dal prostor zagovorniku poražene stranke, ki se je zoper volitve pritožila, in tako je prišlo v javnost ime tiste »nesrečne soseske«, ki je »Slovenčev« dopisnik ni imenoval. Proti »Slovenčevi« kritiki »neslanega strankarstva« je novi dopisnik v »Narodu« trdil, da je »smešno« in da le iz »slabe poučenosti« izvira, če ima kdo kropenski stranki za »družinski« in misli, da gre »za osebnosti« in ne za — »vero, narodnost in občinske koristi«. O nasprotni stranki, kateri je očital, da je zagrešila volilne nepravilnosti, je zapisal, da ji »krmilo držita dva nemčurja, drugi so pa kimovci in stiskalci ubozega kovača«. V oporo te trditve je navedel primer: »Če vlada stegne milostno roko [in hoče] pomagati ubozemu delavcu, mu olajšati žalostno stanje

s kako drugo obrtnijo... brž se oglasi iz te mogočne nemčurske stranke mogotec ter vpraša: Čemu je nam to, tovarna ali kaj tacega, kje bomo pa mi potem ljudi dobili, da nam bodo žeblje kovali?« Iz tega je logično sklepal: »Vam je glavni vzor tiščati ubozega delavca z oderuško pestjo k tlem, da se zvija.«¹⁴

Že ob tem prvem hujšem opešanju gorenjskega žebjarstva so tožbe iz prizadetih krajev sprožile pri najvišjem oblastvu na Kranjskem neko reševalno »akcijo«, o kateri pa naj takoj povemo, da ni privedla do uspeha. Iz arhiva kranjskega deželnega predsedstva je razvidno, da je ljubljanska trgovsko-obrtna zbornica decembra 1882 predložila deželni vladi, naj bi se v Kropi, Kamni gorici in Železnikih uvedlo kovanje sestavnih delov pušk, nakar je še isti mesec deželni predsednik Winkler poslal dunajskemu ministrstvu za uk vlogo v tem smislu in je naslednji mesec minister Conrad odredil, naj inšpektor šol za kovinske obrti Hauffe obišče Borovlje in propadajoče žebljarske kraje na Kranjskem; Hauffe je predložil poročilo o Kropi, Kamni gorici, Železnikih in Bohinjski Bistrici šele po dobrem letu maja 1884.¹⁵ K tej zadevi se še vrnemo, ko opišem demonstracijo obubožanosti kropenskih žebjarjev junija 1883 ob kratki ustavitvi dela.

Najprej pa moram navesti še izčrpno pisanje ljubljanskega »Ljudskega glasa«, ki si je prvi pri nas prizadeval sistematično zastopati ljudske koristi, o nameravani pomoči Kropi in Kamni gorici z ustanovitvijo puškarske šole po zgledu Borovelj. V številki z dne 1. maja 1883 je takole razpravljal: »Kako lahko bi se naši deželi [tj. Kranjski], v prvi vrsti pa tistim krajem, v katerih industrija, kupčija in obrtnija najbolj pešajo, pomagalo, ako bi se naši parlamentarni zastopniki bolj zanimali za potrebe ljudstva, za iznajdbo sredstev k zboljšanju. Ko je nedavno ministrstvo ustanovilo v Borovljah na Koroškem strokovnjaško šolo za izdelovanje pušk in puškinih cevi, se je ta kraj naenkrat do velikega blagostanja povzpел.« Po tem zgledu »so nekateri naši patrioti korake za upeljavo neke šole v naši deželi storili in — kakor se nam poroča — ne brezuspešno. V prvej vrsti namenjena sta za tako šolo kraja Kropa in Kamna gorica, kjer majhna industrija z železom in jeklom, katera je ravno tam nekdanj najbolj cvetela, zdaj tako po rakovo napreduje, da si ti pridni delavci niti živeža zaslužiti ne morejo. Da so ti možje, katerim bodo Kropčani in Kamnogoričani gotovo vedno hvaležni, ravno ta dva kraja za to šolo odločili, temu je vzrok 1) resnično velika revščina ondotnih krajev, o kateri smo že večkrat kaj v 'Ljudskem glasu' poročali, in 2) sposobnost ondotnih prebivalcev za tako delo. Kropa in Kamna gorica sta se že od nekdanj pečali z izdelovanjem žebljev, a zadnje čase jim ni več mogoče z drugimi tovarnami konkurirati, in že zdaj so v Kamni gorici vse kovačnice ali 'ješe', v Kropi pa njih večina zapuščene oziroma razdrte, ker jim dela primanjkuje. Pač se še z izdelovanjem žebljev pečajo, a kaj pomaga, ker druge tovarne iste izdelke zarad obilnih strojev, s katerimi delajo in s katerimi se človeška roka ne more meriti, tako cenó dajejo, da bodo Kropčani in Kamnogoričani kmalu prisiljeni vse popustiti. In kaj bo potem? Tisoč rodovin bo naenkrat brez zaslužka in premoženja in država jih bo morala preskrbeti, če se o pravem času na to ne misli, da pridne roke naših Kropčanov kmalu drugo bolj hvaležno delo dobijo. — Meseca novembra m. l. [1882] je gosp. deželni predsednik sklical nekoliko gospodov iz tukajšnjih industrialnih krogov na zborovanje v zadevah vpeljave obrtniške šole na Kranjskem in ti so predlagali, naj se taka šola v Kropi ali pa Kamni gorici ustanovi in naj bi se nekaterim ondotnim delavcem štipendije podelile in [bi se] v Borovlje poslali, da bi se tam v izdelovanji

pušk in puškinih predmetov [delov] izurili. Da bodo Kropčani to novo šolo z veseljem pozdravili, se umeje, saj jim edino le-ta pomore k boljši eksistenci.« Pisec je vedel napovedati, da si bodo še spomladi prišli ogledat Kropo in Kamno gorico neki profesor na dunajski tehniški visoki šoli (in hkrati inšpektor obrtnega šolstva za kovinske obrti), vodja boroveljske obrtne šole in zastopnik kranjske obrtniške in kupčijske zbornice. Zaključil je s stavkom: »Želeti je, da bi Kropčani in Kamnogoričani to stvar enoglasno podpirali, ker le taka obrtna šola more rešiti naše gorenjske žebjarje popolnega pogina.«¹⁶

Temu sestavku je sledila v naslednji številki zahvala dopisnika iz Krope »Ljudskemu glasu«, ki »se je tolikokrat za nas in naše interese potegal,« za to, da je »tudi edini to veselo novico prinesel« v kraj »grozne revščine, pomanjkanja in bridkosti.«¹⁷ Nemara so njegove besede, da »bi tako hudo delo in grenko životarjenje najhujemu razbojniku prevelika kazen bila«, užgale iskro, ki se je razvnela v plamenček v pavperiziranih kroparskih kovačih, da so se dva tedna nato na svojevrsten način — uprli!

O njihovem nastopu je izvedela javnost najprej iz telegrama »Slovenskemu Narodu« iz Krope z dne 4. junija 1883: »Tu se pričinja štrajkanje kovaških delavcev. Dopis [sledil] jutri.«¹⁸ Napovedani dopis pa je izostal ne le v naslednji številki, marveč cel teden dni. Pred novim dopisom iz Krope »Narodu« si oglejmo poročilo radovljiškega okrajnega glavarja z dne 7. junija 1883 deželnemu predsedstvu v Ljubljano: »Glede na brzozjav z dne 4. t. m. v 'Slovenskem Narodu' iz Krope o tamkajšnji delavski stavki sem takoj odposlal tja komisarja Gottfrieda Friedricha, da se o zadevi informira. Iz njegovega poročila je razvidno, da je 4. t. m. velik del kovačev izostal z dela in priredil hrupen obhod po Kropi, ne da bi bilo prišlo do izgredov. Delavske deputacije so v docela dostojni obliki prosile svoje krušne gospodarje, naj bi jim zboljšali mezde, a ko so prejeli odklonilne odgovore, so nekateri še isti dan, vsi drugi pa naslednje dni spet začeli delati in delo v redu opravljajo dalje. Iz informacij izhaja, da praznovanje kovačev zlasti ob ponedeljkih ni nič nenavadnega.«¹⁹

Nov dopis iz Krope je »Slovenskemu Narodu« poslal nekdo drug, ne tisti, ki je bil telegrafiral o »štrajkanju«, kajti dopis se začinja s stavkom: »Na telegram iz Krope smo pričakovali obljubljenega dopisa zaradi štrajkanja kovaških delavcev, pa ga ni bilo.« Nato je sledil popravek: »To ni bilo nobeno štrajkanje, ker so se delavci le zbrali, šli po trgu skupno k županu in terjali večje plačilo na dan, pa ko jim je bilo odrečeno, se je zopet čez jedno uro večina povrnila k svojemu delu in zopet mirno dela svoj nadležni posel. Na naznanilo županstva prišel je danes [6. junija] c. kr. komisar v Kropo preiskovat to zadevo. Sklical je vse deležnike štrajkanja skup. Kakor je meni znano, terjajo večje plačilo, ali to bodo težko dosegli, ker bi se sicer žebli morali podražiti in pri tem bi češka konkurenca dobila prednost, naši kropski izdelki pa bi zaostajali [neprodani]. Jedino, kar kovači zmorejo doseči, je to, da terjajo svojo zasluženno plačo v denarjih, in k temu naj jim c. kr. okrajno glavarstvo pripomore, da jih morajo v denarjih plačevati. S tem bi že kovačem bilo veliko pomagano, ker ne bodo primorani slabo koruzo in slabo zabelo za drag denar jemati. Vse to naj bo pa tudi migljaj c. kr. oblastnijam, da je zadnji čas, da se kovaški red naredi.«²⁰

To hladno poročilo o kovaški demonstraciji dne 4. junija 1883 pa ni zadovoljilo prevnetega časnikarja, ki je vso zadevo napihnil v naslednjem uvodniku »Naroda« pod naslovom »Prvi štrajk v Kropi«. Za motto je vzel Gregorčičeve verze: »Vi, ki zaklade zbirate / iz bližnjikov krvi, / ki reveže za-

tirate — / prah boste tudi vi!« Nato se je bombastično razpisal: »Dan 4. junija t. l. ostal bo z zlatimi črkami zapisan v spominu kropenskih delavcev. Ta dan so prišli po mučnih desetletjih do spoznanja svojega neznosnega stanja. Mi delavci nikakor nimamo ne komunističnih ne socialističnih nazorov, ker vemo, da nas le delo živi, mi zahtevamo samo človeških pravic. Če v mrzli zimi in v vročem poletju vihtimo težka kladiva od zore do mraka, nam vendar pristoji, da si prislužimo toliko, da moremo živeti. Če bo tako naprej šlo, gremo gotovo s hitrimi koraki svojemu koncu nasproti. Kaj nas družega čaka, nas čile delavce, nego kar Vodnik lenuhu obeta: ‚Palca beraška pa prazen bokal.‘ Se li more kdo česa družega nadejati? Že sedaj vidimo na stotine živih dokazov. Kadar porabimo svojo delavsko moč, smo mi ravno na tem... — ...Naše nujne potrebe... so tako skromne, da se... mora vsak čuditi... Delavci smo zadovoljni, da imamo le vsak dan trikrat turščične žgance. Ne, teh nam hvala Bogu še ni manjkalo, a kakšni so bili včasih! — Gospodje, gledajoči na svoj dobiček, kupujejo pokvarjeno žito in nam tisto prodajajo za polovico dražje, kakor bi se drugje dobro in zdravo dobilo... Lačen pes bi težko jedel jed iz te moke napravljeno... — Ta nepopisljiva beda je prikypela do vrhunca in ravno dne 4. junija so delavci s skupnim ustavljenjem dela pokazali, da vedo, da so ljudje, ne pa živina. Postavnih meja nismo prelomili, kajti ves ta štrajk imel je tako rekoč nedolžen obraz, a vendar smo dosegli, kar smo nameravali. Slavno c. kr. glavarstvo je pričelo preiskovanje. Delavci smo po svojih zaupnih možeh svoje terjatve naznanili v naslednjih treh točkah: 1) naj vlada pazi, da se ne bo prodajal zdravju škodljiv živež, 2) ... da se delavcem izplačuje njih zaslužek kolikor mogoče v gotovini, ne pa skoraj izključljivo v živežu, če bi bil ta tudi nepokvarjen in zdrav, in 3) naj se jim zaslužek, kateri je z ozirom na število delovnih ur (14—16) silno pičel, razmeroma zviša.« Dopisnik je sodil: »Prepričani smo, da nam bo vlada v prvih dveh točkah brzo in korenito pomagala, a v tretji ostalo bo pri starem. O priboljšani zaslužka naši gospodje nimajo ušes in njih srca so trja od gorskega kremenca.«²¹

V našem okviru nam ni treba slediti podrobnejšemu razlaganju o zaslužkih tako v tem dopisu kakor tudi v obširnejšem dopisu »Ljudskemu glasu« o »vzrokih štrajka dne 4. junija«. A iz tega dopisa naj navedem opis bede: »V celi deželi nas kakor berače zaničujejo. Res smo berači in čudno se nam zdi, da še večji nismo. V Kropi je pravzaprav visoka šola ali tako rekoč univerza za beračenje. Beračiti mora vsak na stare dni, tega ga ne more rešiti drugo nego zgodnja smrt. To je neznosno stanje, to je vzrok štrajku dne 4. junija.« Samo iz tega dopisa izvemo, kako je predstavnik oblasti v Kropi ukrepal. »Dne 6. t. m. prišel je iz Radovljice c. kr. komisar k županu in vzel nekoliko delavcev v navzočnosti starešinstva na zapisnik. Istega dne popoldne je v gostilni pri Jarmu iz velikanske trume 200 moških delavcev, kateri so hoteli zaslišani biti, vzel še šest na zapisnik. Rekel jim je, [da] gospodje pravijo, če bi kovač delal in ne pil žganja, bi lahko izhajal, kar je pa jako jalova trditev. Nadalje je rekel... [da] gospodje pravijo, da ne morejo nič plače povišati in raji delavce propuste, na kar mu je teh šest mož enoglasno reklo, da jih ne propuste, ker jih bodo čez en teden zopet radi v delo vzeli, ko bodo videli, da se jim je zlati studenec posušil. Ti možje so prosili g. komisarja, da naj bi jim vlada prišla na pomoč s kakšno obrtniško šolo... Komisar jim je rekel, da gospodje pravijo, da kovači svojih otrok v obrtniško šolo ne bodo hoteli pošiljati.« Dopisnik je navedel z imenom izjemnega podjetnika, ki »plačuje kovače tako, da morejo izhajati«, in »je zadovoljen s poštenim dobičkom«. Takšen »dostojni dobiček« je dopisnik »privoščil« podjetnikom, le želel je, naj

bi »od tega pustili raz bogate mize pasti majhno drobtinico delavcu siromaku«. Dokler se mezda ne izboljša, »tako dolgo bo delavec roboval in — ko ob moč pride — beračil«. Zaključil je pa pisanje takole: »Če se kdo dobi, da more oporekati le najmanjši črtici tega dopisa, pozivljam ga na dan...«²²

Dne 22. junija 1883 je pet kropniških kovačev — Jožef Šmitek, Simon Pogačnik, Andrej Škriba, Peter Megušar in Fortunat Resman — vložilo prošnjo na okrajno glavarstvo, da jim pomore proti delodajalcem, ki jih gmotno oškodujejo.²³ Tri tedne za njimi so se pa trije — Janez Eržen, Valentin Škriba in Resman — »v lastnem imenu in v imenu svojih tovarišev, ki so prišli zaradi zatiranja svojih delodajalcev s svojimi družinami v najhujšo stisko«, obrnili z »najvdanejšo prošnjo« na »c. kr. apostolsko veličanstvo« cesarja. Obrazložili so ves sistem izkoriščanja, menili, da jim niti okrajni glavar niti deželna vlada ne moreta pomagati, le »milostni ukrep najvišjega vladarja« lahko prisili izkoriščevalce k boljšemu plačilu in uredi tudi, »da delavci v primeru boleznih dobijo majhno podporo in niso prisiljeni vzeti v roke beraško palico«. Prošnjo so z Dunaja poslali okrajnemu glavarstvu z nalogom, naj bi ukrepalo in kmalu sporočilo o zadevi. Okrajni glavar je po štirih tednih dne 2. septembra poročal, da »se v Kropi 12 trgovcev peča s kovanimi podkovskimi žebli, ki se največ prodajajo v podonavske dežele in sicer v toliki množini, da je okrog 200 kovačev stalno zaposlenih«. Obrazložil je ves sistem plačevanja za opravljeno kovanje in zaključil, da ostane kovaču okrog 50 krajcarjev dnevno. Pravno pravzaprav ni šlo za službeno pogodbo, marveč za delovršno pogodbo; kdaj in kako kovači, ki so dobili železo v prekovanje od trgovcev, opravijo kovanje, je bilo docela njihova stvar. Okrajni glavar je sporočil, da »se kovači name ravajo združiti v pridobitno zadrugo«, in da jih je pozval, naj pravila predložijo trgovsko-obrtni zbornici. »Dotlej,« pa je menil, »je mogoče doseči izboljšanje delovnega odnosa le s pomočjo obrtnih inšpektorjev, ki bodo uvedeni z novim obrtnim redom.« Poročal je končno še, da je dal tri trgovce obsoditi na globe, ker so izplačevali delavce v živežu namesto v gotovini, in da je zahteval od njih, naj uvedejo delovne rede in odpovedni rok poleg izplačevanja v denarju.²⁴

O »obravnavi zoper kropniške ‚gospode‘ zaradi stiskanja ljudstva« je sporočil »Slovenski Narod« najprej le v kratkem brzojavu iz Radovljice: »Tožbo zastopa c. kr. okrajno glavarstvo, založeno z čez mero obilnim obtožujočim gradivom. Zatoženi so do malega vsi občinski odborniki z gospodom županom na čelu. Zagovor zatožencem napravil je dr. Zarnik. Priče, po ljudstvu izvoljeni možje, katerih bode pa, kakor se čuje, čuda veliko, četudi so pooblaščenci trpinov, so smeli govoriti le o svojih osebnih težnjah.«²⁵ Dopisnik je obljubljal sprotne poročila, a izšlo je samo še eno o »pravdi zoper kropniške ‚gospode‘« dne 27. avgusta: »C. kr. okrajno glavarstvo v Radovljici je izmej neštevilnih nepostavnosti porabilo v zatožbo jedino le to, da ‚gospodje‘ plačujejo kovače z živežem namesto z denarjem. V vseh drugih točkah se je kovačem dal svet, posebej tožiti pri kazenski sodnji, kar pa kovači ne bodo ubogali, ker vedo, da je čas zlato, časa pa bi zamudili obilo in bi tudi kazensko sodnijo radovljiško najmanj eno leto dolgo okupirali zase, kar bi pa za cel okraj utegnili imeti slabe nasledke. — Vsled zgoraj omenjene zatožbe je bilo obsojenih pet ‚gospodov‘, med njimi oče župan, na 10 goldinarjev globe oziroma dva dni zapora. Dva ‚gospoda‘ pa sta bila zaradi pomanjkanja dokazov nekriva spoznana. Trije naznanili so pritožbo na višjo instanco.« Uredništvo je pripomnilo: »Ostale stvari dopisa morali smo z ozirom na državno pravičnost izpustiti, akoravno se zlagamo z nazeri gosp. dopisnika.«²⁶

Žeblljarji so se lotili priprav za ustanovitev »pridobitne zadruga«, kakor jim je nasvetoval okrajni glavar. Sestavili so »začasni odbor«, v katerem so bili Luka Kenda, Jurij Jelenc, Simon Pogačnik, Jožef Šmitek, Jožef Klinar in Janez Pernuš, dali so sestaviti osnutek pravil Zveze kovaških mojstrov kot registrirane zadruga z neomejenim jamstvom in ga skupaj s prošnjo z dne 27. julija 1883 predložili ljubljanski trgovsko-obrtni zbornici. Opozorili so na svojo »obče znano bedo« in na dejstvo, da »okrajno glavarstvo v Radovljici sicer vodi zoper naše stiskalce preiskavo vsled vnebovpijočih naznanil v 'Slovenskem Narodu' in v 'Ljudskem glasu', a da »kazen, katero bodo gotovo naši gospodje dobili, nam našega bremena ne bo olajšala«. Za »edino pot, ki nas gotovo pripelje iz teh stisk« in ki jo »okrajno glavarstvo gorko priporoča«, imajo »osnovanje društva, ki bi nas storilo neodvisne od stiskajočih nas prekupecev«. Pričakovali so, da jih bo zbornica podprla z vsem svojim vplivom »v tem imenitnem in težkem podjetju«, kjer ne gre le za »nekatero obrtnike, ampak za rešenje celega prebivalstva največjega gorenjskega trga«. Mislili so, da bodo uspeli, če bodo prikazali gospodarski položaj žeblljarstva v čim bolj rožnati luči: imeli so za »dokazano, da ima prekupec (pri nas imenovan gospod) od vsacega kovača na teden najmanj tri goldinarje čistega dobička«, in iz te premise so računali: »Ako nas sto kovaških mojstrov napelje ta dobiček nase, pokaže se v enem samem letu velikanska glavnica, ki nam naš obstanek jamči.« Sodili so, da so »sebični krogi« zavajali »vlado«, tj. pač javnost nasploh, v zmotu z »nesramno lažjo«, češ »da žeblljarska obrt peša in da za tega voljo delavci ne morejo na pošteno plačo priti, medtem ko je ravno obratno res, saj žeblljarski »izdelki se še ohladiti ne utegnejo, ampak vse gre sproti izpod rok«! Sestavljalec vloge, ki ga lahko uvrstimo le v krog »Ljudskega glasa«, je stališče kovačev kar socialistično priostril v stavku: »Gospodje nam pravim obrtnikom le zaslužek po postavnih in nepostavnih potih kratijo in se sami brez vesti bogate, medtem ko smo mi izpostavljeni na nemilost gladu, pomanjkanju in boleznim.« Prosili so za »vsaj 12 ali 13 tisoč goldinarjev« in utemeljevali prošnjo takole: »Ko bi le za enega dobrega pol leta zmajali, potem smo brez skrbi. Ako pa pričnemo s premajhno glavnico, nas naši tlačitelji, če treba, s svojo materialno zgubo uničijo in pokončajo.« Če pa prejmejo zaproseno vsoto, so napovedovali, da bo zadruga imela »že prvo leto najmanj 10.000 goldinarjev čistega dobička, ker se vsi družabniki zavežemo delati tako dolgo, dokler glavnica ne naraste na 20.000 goldinarjev, na ravno ta zaslužek kot dosedaj gospodom«. Tej lepi, a na nerealnih premisah zgrajeni zadružni zamisli so se kropenski kovači vdajali še do jeseni 1883, saj je predlagatelj Jelenc še 26. septembra urgiral pri trgovsko-obrtni zbornici rešitev vloge in sporočil, da »hočejo 1. oktobra pričeti z delom«.²⁷

Prav takrat je o tem zadružnem načrtu obvestil javnost »Slovenski Narod« v dopisu nekega »kmetovalca« iz Radovljice. Predvsem pa je opozarjal na nadležno množično beračenje v okolici, ki je bilo izraz žeblljarskega pavperizma: »Razen hišnega davka tare naš okraj še druga ne dosti manjša nadloga: množina beračev iz Kamne gorice in Kroke, ki se vsipljejo kakor kobiličji roji dan na dan okrog nas. Dolgo smo mislili, da so to navadni postopači, ki se jim ne ljubi delati. Iz časnikov pa smo sedaj izvedeli, da je ta okoliščina posledica [ravnanja] bogatejših prebivalcev teh krajev. Kakor se sliši, imajo delavci namen sedaj sami izviti se iz klešč svojih stiskačev. V Kropi namreč napravljajo zadruga, ki bo po občem trjenji delavcem vzmoščila zaslužek, dovoljen za pošteno življenje. Želeti bi bilo, da bi tudi kamnogoriški sosedge Kroparje posnemali v tem hvalevrednem početju. Kakor se vidi iz poročila

pete seje deželnega zbora, so Kroparji podpore prosili v podobi posojila iz deželnega zaklada. Našemu gosp. poslancu se tukaj ponuja lepa prilika ne le ubogim delavcem, ampak tudi nam [kmetovalcem] pomagati s tem, da to prošnjo toplo priporoča, ker bomo mi, ako bodo delavci pošteni zaslužek imeli, tudi rešeni njihovega nadlegovanja. Ako vidi potrebo, rad daje človek vbogaime; da bi berači bogatinom nosili, to pa ne gre!²⁸

Nemara »začasni odbor kovaških mojstrov«, ki so si zidali gradove v oblake, od trgovsko-obrtnice zbornice ni prejel pismenega odgovora, a misliti si moramo, da je njen tajnik Janez Murnik bcdisi koga poslal v Kropo ali pa se je morda kar sam odpravil tja poučit predlagatelje pravil za pridobitno zadrugo, naj ne pričakujejo od kogar si bodi tistih potrebnih tisočev! Vsa združna zamisel je bila le udarec po vodi.

Znova pa je trgovsko-obrtna zbornica poživila pobudo za preusmeritev proizvodnje z uvedbo strokovne šole; urgirala je zadevo pri ministrstvu za ukmarca 1884. Morda si je šele po tej urgenci inšpektor Hauffe prišel ogledat položaj v žebljarskih krajih, o katerem je poročal maja 1884 — kakor smo že izvedeli — in morda je na temelju njegovega poročila nato junija 1884 sporočila kranjska deželna vlada trgovsko-obrtni zbornici, da gre za ustanovitev strokovne šole za izdelavo raznega železnega orodja v najprimernejšem izmed treh krajev — Kroke, Kamne gorice in Železnikov — kjer bi pripravili poslopje s štirimi učilnicami in s sobo za učitelja ter bi se vse tri občine skupaj obvezale, da bodo skrbele za kurjavo, razsvetlavo in čiščenje. Znano je stališče občinskega odbora v Kropi, v katerem so sedeli »gospodje«, do te zamisli: Po izjavi, da je z ustanovitvijo takšne šole »v principu zadovoljen«, je nasvetoval »namesto izdelovanja« orodja in puškinih cevi kot potrebnejšo — tovarno zakovic in vijakov; vsi stroški za šolo pa naj bi se krili iz deželnih (ne občinskih) sredstev. Tu je vsa zadeva s šolo takrat obtičala.²⁹

Dve leti po kropenski »stavki«, ki je predstavljala eno prvih mezdnih gibanj na slovenskem podeželju (v avgustu istega leta 1883 je bila bolj znana »prva« stavka rudarjev v premogovniku Ojstro pri Hrastniku), je opisal pavperizem v Kropi in v Kamni gorici v posebnem dodatku k poročilu obrtnih inšpektorjev v Avstriji, natisnjenem leta 1885, nadzornik »obrtnije štajerske in kranjske« dr. Valentin Pogačnik, ki je bil doma prav iz teh krajev. Z gradivom iz tega dodatka je seznanil slovensko javnost edini »Ljubljanski list«, glasilo Frana Šukljeta, ki je bržčas sam napisal uvodnik »Naši žebjarji« in dal prevesti celotno Pogačnikovo poročilo o žebljarskem pavperizmu v Kropi in v Kamni gorici. V uvodniku je z vsem poudarkom opozoril, da »je skrajni čas, da se milovanja vredni položaj teh delavcev tudi z naše strani [tj. kranjske ali slovenske] preišče ter robstvo odpravi, katero je neprimeroma bolj mučno nego ono nekdanjih zamorskih sužnjev v severni Ameriki, o katerem je sentimentalna Beecher-Stowe svoje dni rahločutnim čitateljem spisala znani roman ‚Stric Tomova koča‘. Za podrobnimi podatki o delovnem času in delu otrok in žensk, ki »se pri izdelovanju žebljeve pote in mučijo kakor črna živina«, je zapisal o povprečnem zaslužku žebjarjev — o 2—4 goldinarjih na teden — naslednjo sodbo: »V trumah berači iz Kroke z beraškimi bisagami hodijo ‚na bero‘. Kdo jim bode to zameril, saj je njihov zaslužek mnogo manjši celo od onega, za kojega je veda izumila pregnantni nemški izraz ‚hungerlohn‘, tj. lakotna mezda. Ta beda pa »ni proizvod požrešne brezobzirnosti špekulativnih poedincev«, marveč »izvira od tod, ker v Kropi in Kamni gorici udomačena obrtnija že sedaj obupen boj bije z velikimi tovarnami in njihovimi stroji«. Po sodbi pisca »veliko večjih plač podjetniki v gorenjskih obrtnih krajih ne bi mogli

dajati tudi v tem primeru ne, če bi sami navdušeni filantropi sedeli na njih mestu«. Izhod je potemtakem samo v tem, »da se tamošnje prebivalstvo kmalu pripravi na drugo stroko kovinske ali kake druge obrtnije, katera mu ugaja in katera se bolj rentuje nego žeblljarstvo v sedanjih razmerah«. Pisec je »pozdravil vest, da se misli v teh krajih uvesti fabrikacija pušk, ki se je tako izvrstno obnesla v Borovljah«, in presodil, da »tudi ustanovitev strokovne šole nižje vrste, o kateri se mnogo govori v kompetentnih krogih, bode dokaj dobička prinašala ubožnemu prebivalstvu v Kropi in Kamni gorici«. Končal je z upanjem, »da bode dr. Pogačnikovo poročilo izdatno pripomoglo v dosego teh namenov«, in s priporočilom, naj ga preberejo tisti, ki jim »je dolžnost ozirati se na gmotni in duševni blagor našega naroda, v prvi vrsti tedaj naši deželni in državni poslanci«. ³⁰ Iz nato v »Ljubljanskem listu« objavljenega Pogačnikovega poročila (dodatka) naj omenim samo dva podatka o zdravstvenem propadanju v obeh obiskanih krajih: 1) »da se le izjemoma iz Kroke in Kamne gorice kak fant dobi, ki ga morejo pri vojaškem naboru uvrstiti med vojake«, in 2) »da jih večina podleže boleznim njihovega stanu, kakor pljučnim in srčnim boleznim, edemu [tj. oedemu ali razvođenitvi] krvnic na rokah in nogah« — iz koncentracijskih taborišč v zadnji vojni znanemu »lakotnemu edemu« — pri čemer »najhuje umirajo otroci«. ³¹

Vse pa kaže, da so drugi poslanci in sploh meščanski politiki le malo prebirali ta spis o bedi Kropničanov in Kamnogoričanov. Vsi drugi slovenski listi so šli molče mimo Pogačnikovega dodatka! »Slovenski Narod« je k celotnemu poročilu obrtne inšpekcije pripomnil le, da »je najvažnejše nadzorišče dunajsko pod židovo roko...«! ³² Prvaki tako imenovane »odločne« frakcije pri »Slovenskem Narodu« in staroslovenci pri »Slovincu« so imeli druge skrbi, ob katerih jih pavperizem v gorenjskih železarskih krajih ni zanimal: Takrat so noč in dan mislili samo na to, kako bi preprečili Šukljetovo izvolitev v dunajski državni zbor v volilnem okraju dolenjskih mest in dosegli, da bi bil tam izvoljen neki grof Margheri! Ker je o žeblljarskem pavperizmu prvi spregovoril Šukljetov »Ljubljanski list«, so oni o Kropi itd. molčali kakor grobovi. »Ljudski glas« pa je bil že prenehal izhajati.

B. Železniki v letih 1885 do 1887

Nekoliko dni zatem, ko je objavil poročilo obrtnega nadzornika dr. Pogačnika o bedi v Kropi in Kamni gorici, je »Ljubljanski list« prinesel dopis iz Železnikov, ki je razkrival podobno ali enako bedo v tem tretjem gorenjskem žeblljarskem kraju. Njegov pisec je bil novi kaplan in predsednik malo prej v kraju ustanovljenega »bralnega društva« Matej Kljun. S tem — nepodpisanim — dopisom se je začelo Kljunovo obsežno in prizadevno socialno pisanje o stanju v Železnikih izmenoma v vseh treh slovenskih ljubljanskih dnevnikih. Pet tednov pred tem dopisom v »Ljubljanskem listu« se je kaplan Kljun v dopisu »Slovincu« še pohvalno ozrl na »neumornega g. učitelja Levičnika«, ki je zavzel mesto podpredsednika omenjenega »bralnega društva« ob njegovi ustanovitvi. ³³ Odtlej pa sta si prišla hudo navzkriž s tem — pač »neumornim«, a hkrati tudi hudo oblastnim — učiteljem in obenem županom, ki je bdel nad patriarhalnimi odnosi v kraju in nad priposestvovano pravico, da vodi vse »kulturno« življenje v kraju zunaj čisto cerkvenega, in ki se je z vso strastjo obrnil proti novotarskemu »bralnemu društvu« kaplana Kljuna. O vsem tem pa izvemo šele iz naslednjih Kljunovih dopisov »Slovincu«, o katerih spregovorim kratko šele

potem, ko navedem njegov dopis »Ljubljanskemu listu«, kjer je z njemu jedko ironijo opisal, kako različno sta sprejela natis Pogačnikovega poročila o Kropi in Kamni gorici dva »razreda« v Železnikih: »Pretresti moralo je srce vsakega, kdor ima kaj ljubezni do svojega naroda, poročilo o žalostnem stanju žeb-ljarjev v Kamni gorici in Kropi. Kaj čuda torej, da se je bila tudi našemu gosp. županu zbudila žilica pomilovanja — [toda] za vas, gospod urednik, da ste bili tako neprevidni in sprejeli take reči v predale vašega cenjenega lista. V sveti jezi drznil se je [izprejgovoriti, kaj je bilo treba to v javnost spravljati! Naši kovači bodo to brali in začeli rogoviliti [tj. zahtevati] zboljšanje stanja]. Srečni Železnikarji, ki imate na čelu take može, ki jim bije srce tako gorko za vaš blagor!«

V drugem odstavku je pisec opozoril na enako bedo žeb-ljarjev v tem kraju, ki ga je obrtna inšpekcija prezrla: »Ne vemo, kako je prišlo, da je nadzorovanje v naših krajih [tj. v Železnikih] izostalo. Poročilo o žeb-ljariji na Kranjskem bi bilo vsaj popolno, ko bi se gosp. c. kr. nadzornik potrudil v naš kraj.« Ko je izrazil upanje, da tudi ta še pride na vrsto, da svet izve o »žalostnih razmerah« in o tolikih »bledih, mrtvaških obrazih« v tem kraju, je Kljun vzkliknil: »Skrajni čas bi že bil, da nam pride pomoč od zgoraj«, nato pa je prek obče ocene, da »je neprilichnosti ali pravzaprav nedostatnosti. . . pri nas še mnogo več«, poudaril »v prvi vrsti — ponočno delo« in nadaljeval: »Vedno se drže namreč naši kovači stare navade, [da] z delom pričenjajo nekateri ob osmi, drugi ob enajsti uri zvečer ter končajo ob deveti ali deseti uri zjutraj. Zavarujem se zoper vsako natolcevanje, češ da hočem sramotiti svoje rojake. A vsakdo, ki bo čul, da se shajajo mladi ljudje obojega spola ponoči, vzklikniti mora: Kaj ste vi čuvarji nravnosti! Zakaj se ne spolnjuje postava, ki zabranjuje žensko ponočno delo! — Otroci pričenjajo kovati pri nas z desetim letom, a kujejo cele noči — kako dobro mora to vplivati na telesni razvoj! Iz »vigence« [kovačnice] gredo ti mali ubožčki naravnost v šolo. Kako uspešen more biti pri njih poduk! In šolska oblast? A zadosti. Naj bi se kmalu potrudil obrtni nadzornik tudi k nam; naj bi svetu objavil bedo tukajš-njega delavca, da bi se mu potem vsaj nekoliko olajšalo breme.«³⁴

V tem dopisu se nam pokaže Kljun kot moralist in filantrop, hkrati pa tudi kot odkrit nasprotnik tistih, ki so vzdrževali nezadovoljivo stanje, zlasti učitelja in župana Levičnika, od katerega prej ni pričakoval, da bo tako zagovarjal popolno »robstvo« kovačev kot nekaj usojenega in nepopravljivega, proti čemur ni dopustno nobeno »rogoviljenje«. V vsem kaplanovem prizadevanju je bila poglobitna usmeritev proti »stari navadi — ponočnega dela«.

V vrsti dopisov »Slovincu« je v naslednjih mesecih leta 1885 največ zago-varjal »bralno društvo«, ki je z nastopi pri cerkvenih procesijah in z lastnimi polcerkvenimi slavnostmi ravno z nasprotovanjem oblastnemu Levičniku kot predstavniku starega reda in duha budilo v množici Železnikarjev neko novo — recimo »demokratično«, čeprav te besede ni nihče takrat v kraju uporabil — razpeloženje.³⁵ Kaplanova strastnost in ironija nasproti »častitljivemu« učitelju in cesarjevemu odlikovancu s krono za zasluge pa je bila umljivo prehuda za »Slovenčeve« duhovniške naročnike. Zato je Kljun avgusta 1885 prenesel nadaljnjo kritiko predstavnikov reda, ki je tako stiskal kovače v Železnikih, v »Slovenski Narod«; to kriptoliberalno glasilo je prineslo med avgustom in novembrom 1885 vrsto Kljunovih ugovorov zoper »žaljivo obnašanje« železnikarskega šolskega vodje do župnika, do kaplana in do duhovščine sploh!³⁶

»Novice«, glasilo staroslovenca dr. Poklukarja, ki jim je bil železnikarski »šomošter« ploden sodelavec in dopisnik iz svojega kraja »skozi dolgih 32 let

(od leta 1853)«, so dale Levičniku prostor za obširni spis »V moj zagovor in obrambo.«³⁷ Iz tega pisanja veje vsa starokopitnost tega nasprotnika »novošegne izobraženosti«, ki mu je bil novotar-kaplan trn v peti. Hkrati se je Levičnik v tem spisu kazal trdnega zaveznika železnikarskih fužinarskih mag-natov, treh bratov Globočnikov, katerim naj bi ljudstvo izkazovalo le hvalež-nost za to, ker mu še priskrbujejo delo in zaslužek! Solidarnost s kliko teh »gospodov« se pri Levičniku deloma pojasnjuje tudi z okolščino, da je po očetu podedoval nekaj fužinarskih deležev. Z njimi je bil tako zvezan, da jim niti ni zameril, da so se šteli za »Kranjce«, tj. za tuje slovenski narodni prebuj-i in ljudstvu, ki jih je obkrožalo, in da so temu ustrezno prijavljali pri ljudskem štetju nemščino za svoj občevalni jezik, s čimer so se — statistično — uvrščali med Nemce.

Kljunova pobuda je privedla jeseni 1885 do kolektivne prošnje neke manj-šine kovačev, naj bi dnevno delo nadomestilo nočno in naj bi se delo sploh bolje uredilo. O tej peticiji je prvi poročal »Slovenski Narod« takole: »Gibanje — a ne anarhistično — vrši se mej tukajšnjimi kovači. Žebjarji — a ne vsi — nameravajo prositi gg. fužinarje, da se odpravi stara ukoreninjena razvada, da bi se ponoči ne kovalo, in dalje, da bi se upeljal red pri delu. Žalibog, da se kaže pri tem blagem podjetju in prizadevanji g. kaplana zlobno hujskanje [pač — Levičnikovo]. Ker pa gg. fužinarji sami srčno žele tacega preobrata in so pripravljeni tudi sami na to dati, nadejamo se gotovo zaželenega uspeha.«³⁸

Besedilo prošnje je prvi objavil »Ljubljanski list«, za njim pa tudi »Slo-venski Narod«.³⁹ A preden ga navedem, naj prikažem polemiko med »znanim gosp. fužinarjem«, tj. enim izmed treh bratov Globočnikov, in M. Kljunom v »Novicah« o okolnostih, ki so bile v zvezi z nastankom in s predložitvijo peticije.

Eden izmed Globočnikov je v svojem imenu in v imenu obeh bratov napisal v svojem »občevalnem jeziku«, tj. v nemščini dopis »Novicam«, ki ga dr. Po-klukar ni zavrnil, ampak ga je dal prevesti in objavil. V njem so k sporočilu, »da je deputacija treh kovačev izročila prošnjo pri gospodih fužinarjih«, od katerih želi doseči, »naj se odpravi ponočno delo sploh in naj se omeji prostost ter vpelje red pri kovanju«, Globočniki »popravljali« najprej, »da je to deputa-cijo vodil glavni povzročitelj tega gibanja med kovači gosp. M. Kljun kot pred-sednik slovenskega bralnega društva«, nato pa so pripominjali: »Iz tega se vidi, da to obrtno gibanje ne izvira od kovačev, marveč od ... bralnega društva, ker to prošnjo je podpisalo le 15 kovačev in 20 kovačic, v resnici je pa v Železnikih nad 250 kovačev. Sicer pa so si gospodje fužinarji že večkrat prizadevali pri kovačih, da bi se ponočno delo, kakor tudi navadni 'plavi' ponedeljki in brez-številni tako zvani soprazniki (po 1—3 v enem tednu) odpravili, kar je pa preprečilo nasprotovanje kovačev. — Opomnimo pa, da se kovači ne plačujejo od dneva, ampak po teži skovanih žebeljev, in da jim je na voljo ponoči ali podnevi delati, kakor jim bolj kaže. — Duhovni gospod predsednik bralnega društva naj se briga le za cerkvene reči in pa [za] zadeve bralnega društva, ne pa za obrtne razmere, ker to ne spada v njegovo področje, temveč v one delavcev samih in njih gospodov.« Čeprav fužinarji res niso imeli nobenega razloga ugovarjati obema željama v prošnji, ki jo je kovačem napisal kaplan Kljun, jim je bilo vsakršno »gibanje« kovačev nedopustna grehota! Na koncu so pritaknili še zafrkacijsko zgodbico o nekem »pohajkovanju« in popivanju v družbi z nekom izmed prosilcev in odbornikov bralnega društva; z njo so hoteli pokazati, »kako malo resna je volja prosilcev, da bi odpravili ponočno in vpeljali vsakdanje [tj. ne pretrgano s »plavimi« ponedeljki in drugimi »so-prazniki«] delo.«⁴⁰ Mimo te zgodbe se lahko takoj obrnemo k popravku Mateja

Kljuna, ki so ga »Novice« prinesle v naslednjem listu in ki navaja za spoznanje izročene patriarhalnosti v železnikarskih družbenih odnosih silno zanimive okolnosti: »Res, da sem se jaz — a v soglasju z g. župnikom delam, kar delam — ko me ne bi bili tudi tehtnejši krščanski nagibi priganjali, že iz človekoljubja živo zanimal za mučniški rod. Mnogokrat povzdigoval sem glas v društvenih prostorih, k[]jer je bilo več kovačev zbranih, torej lepa prilika. S prepričevanjem sem jih hotel odvrniti od ukoreninjene razvade. Je mar z mojim prizadevanjem društvo osramoteno . . . ? Ni li čast društvu, ni dokaz, da društvo v resnici blago in prav deluje? Res je, da sem šel s kovači, ki so nesli prošnjo gg. fužinarjem, a ne kot predsednik bralnega društva. In zakaj? Dne 27. novembra, dva dni pred izročitvijo prošnje, bila sva z gosp. župnikom pri g. J. Globočniku in ga vprašala, ako [= ali] nimajo fužinarji nič zoper to, da se odpravi ponočno delo in vpelje red. Kovači se [namreč] niso upali podpisati, preden niso vedeli za voljo svojih gospodov. Zagotovil naji je gosp. Globočnik, da je bila to že zdavnaj fužinarjev vroča želja, ter rekel, da ni treba nobene prošnje, ker bodo sedaj sami za to skrbeli. A gospodje so bili silno nahujskani po zlobni osebi [tako je Kljun zamahnil zoper poglavitnega zoprnika — Levičnika], češ da sem jaz kovače podpihoval, naj se vzdignejo zavoljo preslabega zaslužka. V opravičenje — ne pisal ne govoril nisem o tem [naravnost pač ne!] — obljubil sem mu prošnjo prinesiti. Moški besedi g. fužinarja sem verjel. Nameravana prošnja bi se bila opustila. [A] zavoljo večje gotovosti in da bi se gospodje [lahko] na kovače same opirali, se podpisi niso opustili. Ko so nesli kovači prošnjo, šel sem z njimi, da sem spolnil besedo dano g. fužinarju. Podpisana je od 35 kovačev (mojstrov večidel), torej 70 delavcev.« Ta izračun nam je umljiv le, če vemo, da je vsak kovač imel pomočnika, ki ga je najemal sam. Kljun je še zavrnil besede, »naj se peča le s cerkvenimi zadevami in z bralnim društvom«, kot »čudne pa tudi žaljive« spričo okolnosti, da gre za »ponočno delo, ko kujejo moški in ženske — večidel mladost [= mladina] — skupaj«, kar ne more »vplivati dobro na nravnost«. Opomnil je fužinarje, da ni samo od njih in od njihovih delavcev odvisen čas kovanja, da je tu še »volja Njih Veličanstva, c. kr. postava« — mislil je na nove zakonske določbe v zaščito delavcev z dne 8. marca 1885, zlasti na tisto o prepovedi nočnega dela žensk — ki je veljala tudi za Železnike, in vzkliknil: »Kje ste čuvarji postave?« Končno je še po svoje opisal tisto »nedolžno pohajkovanje«, ki ga je fužinarski dopis očital nekim podpisnikom prošnje in članom bralnega društva.⁴¹

Tako je docela osvetljeno neposredno ozadje — od Kljunove pobude pa do izvedbe — tistega »gibanja železarjev v Železnikih«, ki je privedlo najprej le do sorazmerno malega števila podpisov pod prošnjo fužinarjem za odpravo nočnega dela. Ko je pred skoraj dvema desetletjema prvi naš raziskovalec takratnih delavskih razmer v treh gorenjskih žebljarskih krajih naletel na to prošnjo v »Ljubljanskem listu«, se ni utegnil seznaniti z njenim ozadjem, pa si je zamislil zanjo okvir širšega »slovenskega delavskega gibanja« v tistem času, o kakršnem pa viri molče, ker ga ni bilo.⁴² A tudi v ta naš okvir, ki je resničnosti dovolj približan, spada besedilo prošnje železnikarskim »Blagorodnim gospodom fužinarjem«, ki jo je najprej objavil »Ljubljanski list«:

»Žalostno, a istinito je — kar bodo tudi gg. fužinarji pripoznali — da je stanje tu mej nami, tukajšnjimi žebjarji, silno slabo in žalostno. Tare nas uboštvo, pomanjkanje, kateremu sledi kot naravna posledica zaostajanje v razvitju telesa in duha. Slabotno telo in blede obrazi govore glasno, da smo oni del prebivalstva, kateremu žuga neizogibljivi pogin, ako se ne predrugačijo razmere in se nam ne zboljša stanje. — Tudi v duševnem razvitju smo zaostali,

v pravnem oziru bi bilo marsikaj želeti — pripoznamo. Ime »kovač« — in to smo mi — bilo je in je še zaničljivo, pomeni demoralizovanega, spridenega, ničvrednega človeka. Nočemo tajiti, da so nekateri to s svojim nelepim obnašanjem in nepravilnim ravnanjem zakrivili — kar pa obsojamo, kakor so tudi naši poštene predniki obsojali. A kje je krivda, kje so prvotni vzroki, da [= ki] nas ločijo... od družih občanov — da smo kakor zavrženi ‚parias‘ zaničevani. — Mnogi so vzroki naših slabih razmer, a poglobitna in najbolj očitna sta gotovo: ponočno delo in prevelika prostost ter zato nerednost pri delu. — Po natorni postavi in božji zapovedi odločen je dan za delo, a noč v počitek... Podnevno spanje, ko bi ga tudi bilo zadosti, ni v stanu, ker ni naravno, nikdar povrniti telesu onih okrepih moči, kakor ponočno. In kakšen je podnevni počitek, ko biva v jedni sobi po več družin, katere nimajo določenega časa za spanje. Jeden družega motijo pri počitku. In koliko ga je? V najboljšem slučaju 4—5 ur na dan. Težavno ponočno delo prenašati mora tudi slabejši, ženski spol, gotovo v velik kvar družini in občini, ne v prosep nadvnosti. Zato so pa tudi v sosednji Kropi in Kamni gorici, kjer si jednako s kovanjem služijo kruh, že davnaj ponočno delo z dnevnim nadomestili. Zato je v pretečenem letu slavna vlada po državnem zboru ukrenila postavo, ki prepoveduje uporabljavati ženske moči pri ponočnem delu. — Delavec je tu popolnoma sam sebi prepuščen, uživa preveliko prostost. Kedar in kolikor hoče, dela. Mnogo nepotrebnih praznikov imamo vsi skupaj. Koliko si jih napravljajo posamezni! Ker nikdo na to ne sili, da bi bilo delo jednakomerno vsak dan, dela marsikateri po 14 ur in znabiti še več, a drugo noč mora praznovati zavoljo utrujenosti. Očividno je, da nam ta velika prostost ni v korist, da, mnogokrat je jedini vzrok pomanjkanja. — Na vas pa, gospodje fužinarji, jedino le na vas je ležeče, da se odpravijo te nedostatnosti, da se naredi velikansk korak v zboljšanje našega stanja. So mej nami, ki se trdovratno upirajo vsakej prenarredbi, ki hočejo pri starem ostati, ki le nepremišljeno zahtevajo, ‚plača se naj nam zboljša‘, pa ne pomislijo, da bi jim bilo pomagano že, ako se odstranijo napominani vzroki. A upamo, da se na neopravičene izgovore gospodje ne bodo ozirali ter [bodo] odpravili gotovo škodljivo in nepostavno razvado. Zato se podpisani zaupljivo obračajo s ponižno prošnjo: 1) naj se odpravi ponočno delo sploh, 2) naj se omeji prostost ter upelje red pri kovanju.«

Po omembi, da »je to prošnja podpisalo 15 kovačev in 20 kovačic« in da »jo je deputacija kovačev izročila gospodom fužinarjem«, je »Ljubljanski list« prinesel samo še stavek: »Za gotovo se nadejamo, da ta klic po pomoči ne ostane glas vpijočega v puščavi, da se kovačem izpolnijo gotovo opravičene želje v interesu človečanstva.«⁴³ Osem dni pozneje je objavil prošnjo še »Slovenski Narod« z omembo, da »slede podpisi 35 delavcev, 15 kovačev in 20 kovačic«, in z obširnejšim — prav tako Kljunovim — komentarjem, v katerem je nekaj zanimivih odstavkov. Takšen je predvsem pogled v »prejšnje čase«, ko je bilo bolj »za vse, za gg. fužinarje in za delavce«. Takrat »so bila [žeb-ljarskemu] izdelku odprta pota na Laško in Hrvatsko posebej«, ko še »stroji niso tekmovali s človeško [ročno] delavnostjo«. Sliko o takratnem položaju si je pisec ustvaril na temelju pripovedovanja kovačev takšno: »Dober zaslužek so imeli kovači in lepo življenje. Je koval kdo eno noč, počival je potem lahko dve. Prosim jih je bilo treba, da so prijeli za delo, ako so hoteli fužinarji mnogim naročnikom ustreči. Vsak je zaklal doma prešička. Cvetoča obrtnija pridobila je našemu selu častno ime ‚trg‘. A ko je bila Lombardija [leta 1859] za naše cesarstvo izgubljena, zaprta je bila takoj glavna pot našemu izdelku, ker so bili [Italijani] nastavili visoko uvoznino. Blago je zastajalo. Pričel se je

neugoden čas za vse. Pridobitev Bosne [leta 1878] odprla je našim žebljem novo pot. A ustavil se je zopet promet zaradi konkurence angleške... Zaradi izdelovanja s stroji (mašinski žebliji) padel je naš izdelek zelo zelo v ceni. Zato je tudi zaslužek mnogo pičlejši kakor poprej. Pa vendar smo hoteli živeti kakor prej in nekateri so tudi tako ravnali. Koliko praznikov so si napravljali, ker nimajo nič redù, v škodo sebi in fužinarjem. Sami zabresti morali so v pomanjkanje. Kdor pa je pridno in redno koval, pešati so mu morale moči, ker ne more imeti onega počitka kakor predniki.« Sledil je še natančnejši opis, kako je potekal kovačev delovni čas bodisi že od osmih ali pa od enajstih zvečer v »vigenjcih', kjer vlečejo in ostré trdo železo do sedmih zjutraj neprenehoma«, ko imajo odmor za zajtrk ali »podmet«. Po 10—14-urnem kovanju pripravijo dopoldne žeblje za oddajo fužinarjem. »Kuje pa tu vse, mlado in staro (ne, staro navadno, ker opeša, dobi pravico, da sme s košem obiskovati sosedne kraje), moški in ženske skupaj. Tu vidiš pri 'ješi' hitro vzdigovati kladivo mlado ženko, a zraven nje zibel...« Dopisnik je sklenil komentar s stavki: »Sodbo si lahko napravi vsakdo sam. Gg. fužinarji so že davno želeli predruženja, a ostalo je vse pri željah. Sedaj pa, ko je večina kovačev sama za to, lahko z gotovim veseljem pričakujemo, da bodo želje res postale 'meso'.«⁴⁴

Nadaljnemu teku in »razpletu« zadeve, ki jo je sprožila Kljunova kolektivna prošnja kovačev, ne moremo več slediti v časnikih, kajti dopisi iz Železnikov so docela presahnil, marveč le v ohranjenih spisih kranjskega deželnega predsedstva o ukrepanju upravnih oblastev. Tu izvemo najprej, kako je okrajni glavar v Kranju, brž ko je izvedel o »žebljarskem gibanju« v Železnikih, dne 31. decembra 1885 uradno pozval »lastnike fužin brate Globočnike, naj uredijo delavske razmere v smislu zakona z dne 8. marca 1885 zlasti glede delovnega časa, delovnih odmorov mladoletnih pomožnih delavcev, ženskega dela, delovnega reda in bolnih delavcev« — za te naj bi ustanovili delavsko bolniško blagajno — in naj mu potem poročajo, kako so vse to uredili.

V teku pogajanj med fužinarji in kovači se je v marcu 1886 Bernard Lotrič z nekaj drugimi kovači pritožil na okrajno glavarstvo, da razmere še niso urejene, in ga prosil, naj pomaga pri odpravi protizakonitosti v železnikarskem »tovarniškem obratu«, zlasti »nočnega dela žensk in otrok«. Po sodbi okrajnega glavarja je tudi to pritožbo napisal kaplan Kljun.

Vrhunec vse akcije, ki je v tem trenutku popolnoma zaslužila to ime, je bil takrat, ko so po tej pritožbi »ugovarjajoči kovači samolastno ustavili nočno delo in začeli delati podnevi«; iz podatka, da se je zaostrila napetost med temi kovači in tistimi, ki so vztrajali pri nočnem delu, moramo sklepati, da niso vsi prešli k dnevnomu delu. Nato »so fužinarji nekaj najhujših oponentov [tj. najbolj vnetih pristašev uvedbe dela podnevi] — pet po številu — odpustili s 14-dnevnim odpovednim rokom«; okrajni glavar je ocenil, da so torej »ti nahujskanci s svojimi družinami bolj po krivdi prijateljev [tj. kaplana] kakor po lastni krivdi izgubili delo in kruh«.

Iz poročila okrajnega glavarja z dne 19. maja 1886, iz katerega zajemam vse te podatke, izvemo, da je imel vsak od treh fužinarjev — bratov Globočnikov (Johan, Anton in Leopold) — po več kovačnic, v katerih vsaki je bilo po deset in več »ješ« (ognjišč); vsaka »ješa« je imela dva do tri nakovala in pri vsakem je koval žeblje po en mojster s po enim pomočnikom, ki ga je najemal sam. V Železnikih je bilo takrat zaposlenih še okrog 90—120 kovačev in vsak med njimi je imel pomočnika.⁴⁵

Zdi se, da je bila »stara razvada — ponočnega dela« samo deloma odpravljena, ko so Globočniki uvedli nov delovni red, po katerem so začenjali z delom

ob — dveh ponoči in prenehavali ob treh popoldne, vmes pa so imeli dva celourna odmora med sedmo in osmo zjutraj in med dvanajsto in eno opoldne. Zanimivo pa je, da je novi urnik uresničil predlog — Josipa Levičnika, kakor ga je bil zapisal skoraj četrto stoletja prej, leta 1861, v »Odprtem pismu prečastitemu gospodu Jožefu Globočniku, fužinarju v Železnikih«, objavljenem v »Novicah«. Njegov takratni nasvet »preurediti nekoliko delovni red« je izhajal iz »želje trpljenje kovačem polajšati«. Običajno nočno delo mu je bila »le zgolj navada, iz ktere izvira obilo težav, zdravje delavcem spodkopuje, pa je tudi sicer brez prida«. Nasvetoval je takšno preureditev, »da bi šele ob dveh zjutraj začenjali kovati in opoldne nehovali«. Opozarjal je, »da je strašno težavno iz najboljšega spanja vstajati«, zlasti za »hlapce [tj. pomočnike], ki so dostikrat majhni otroci osem do deset let stari, se večidel še ne zbrichtajo« in jih starši »omamljene« za roko vodijo v kovačnice. Če bo delavec vstajal »pozneje, ko je telo že bolj po spanju okrepcano, gotovo bo z večjo srčnostjo in veseljem delal.«⁴⁶ Ni najti poročil o tem, kako se je obnesel novi urnik. Poleg njega so uvedli fužinarji tudi zdravniško oskrbo z neko podporo obolelim delavcem. Okrajno glavarstvo je potrdilo delovne rede in pravila bolniških blagajn kot »ustrezne zahtevam zakona in dejanskim razmeram« in je izrazilo prepričanje, da bo tudi deželno predsedstvo mnenja, »da so fužinarji storili vse v korist kovačev, kar so mogli«.

Toda — je zapisal okrajni glavar — »agitacija iz bralnega društva« oziroma kaplanova in tudi župnikova proti fužinarjem se nadaljuje in ni izključeno, da bodo ti prej, kakor bi morda sicer storili (zaradi slabe prodaje kovanih žebļjev), proizvodnjo žebļjev popolnoma ustavili«; nato je zastavil vprašanje: »Kaj se bo potem zgodilo z množico brezposelnih delavcev in z njihovimi družinami s številnimi otroki?« Za to se »hujškači delavcev« ne menijo dosti, marveč pripravljajo — »deputacijo na Dunaj k Njegovemu Veličanstvu cesarju«; ta naj bi dosegla »v Železnikih gradnjo cesarske tovarne žebļjev«, ki bi priskrbela delavcem, ko bodo ostali brez kruha, primeren zaslužek! Tako so okrajnega glavarja informirali — kajpak fužinarji in njihov zaveznik »zaslužni, od Njegovega c. kr. Veličanstva s srebrnim zaslužnim križcem s krono odlikovani učitelj in župan Jožef Levičnik«, ki sta ga tako »nekvalificirano v njegovi uradni dejavnosti napadala kaplan in tudi župnik v dopisih« slovenskim listom! Zato se je okrajni glavar »čutil dolžnega tako v korist delavcev kakor v splošno korist predložiti« dvoje: 1) Bralno društvo v Železnikih naj bi oblast razpustila »zaradi prekoračenja statutarnega delokroga in ker ne ustreza pogojem svojega pravnega obstoja«, in 2) »bilo bi treba na ustrezen način [prek škofa] vplivati, da bo prestavljen iz Železnikov kaplan M. Kljun, ki sploh velja za prenapeteža in je že v krajih prejšnjega službovanja imel trenja s svojimi neposrednimi predstojniki«.

Deželni predsednik baron Winkler kajpak ni bil tako nespameten, da bi se bil po nasvetu prevnetega okrajnega glavarja izpostavil za železnikarske gospode fužinarje in se spravljal nad polcerkveno »bralno društvo«, ki sta mu predsedovala izmenoma kaplan in župnik; pač pa je utegnila biti prestavitev kaplana Kljuna jeseni 1886 iz Železnikov za »ekspozitorja« v Begunje pri Cerknici⁴⁷ posledica Winklerjevega namiga škofu.

Dokler pa je bil še v Železnikih, Kljun ni popustil. V letu 1886 je »Slovenec« odprl svoje predale njegovim dopisom, potem ko se je že jeseni 1885 postavil na stran njegovega bralnega društva v pohvalnem poročilu o prireditvi, kjer so deklamirali Gregorčičevi pesmi »Življenje ni praznik« in »Sirovak«.⁴⁸ V prvem dopisu »Slovencu« v letu 1886 je Kljun mogočno kliko fuži-

narjev Globočnikov, kateri je pripadal Levičnik, označil kot »gosposko zbornico«. Ta se je postavila po robu »mladim ‚prekucuhom‘« in njihovim pobudam brž po ustanovitvi bralnega društva, med drugim tudi njihovemu zavze-manju za to, da bi se šola enorazrednica razširila v dvorazrednico in da bi se ustanovila »požarna bramba« — tudi k tej pobudi so »skušeni, mironokrvni možje v gospodarski zbornici« v svojem »modrem preudarjanju, kaj bi znalo škodljivo biti«, menili: »In vendar treba je ni [namreč požarne brambe], ako varuje poslopja sv. Florjan!« Dopis nato pove, da »se tudi občinski zastop in vsa druga dostojanstva v občini ozirajo na ‚mož modrih‘ govorjenje in želje. Ko bi se imelo po nasvetu kacega odbornika kaj ukreniti, prvo vprašanje je, bode li s tem tudi visoka zbornica zadovoljna? Strah obide vsacega, oči povesi, pripravljen se je odpovedati svojemu razumu, ne upa se z razlogi na dan, ako sliši to ime ali bere nevoljo na častitljivih obrazih. Še celo imenitnemu in zgo-vornemu županu ohladi kri in zaveže jezik pomislek ta... Še z večjega spo-štovanja ali previdnega strahu pripravljen se je odpovedati lastni volji in pre-pričanju vsakdo drug, ki ni še prilezel na podnožje Olimpa.« Po mnenju »go-sposke zbornice« — »so občani tu popolnoma srečni. Nobenih želj nespol-njenih nimamo... Tu biva srečno ljudstvo v bratovski ljubezni, brez zavisti in brez hinavščine. Siromak se ne zatira, ampak ima pred bogatinom mnogo pred-pravic.« Tu imamo lep primer Kljunove ironije! Kot eno takšnih »predpravice« siromakov je navedel obveznost šolarjev, da prinašajo drva za kurjavo v šoli, ki je bila zlasti »ugodna« za družine z več otroki-šolarji! Železnikarji »vse to poniževanje tiho trpe in prenašajo«. Pisec je zaključil prav krščanskosociali-stično kot predhodnik Janeza Ev. Kreka: »Blagor jim, ki krivico voljno trpe' — je sicer po sv. evangeliji resnično; a čas bi že bil v stoletji humanitete in prostosti po človeško soditi, da se take krivice vendar že enkrat odpravijo!«⁴⁹

Spomladi 1886 je poslal Kljun še en dopis »Slovincu« s prav krepko na-pisanima uvodnima odstavkoma, ki ju velja navesti: »Kaj burno je postalo življenje zadnji čas v našem malem trgu. Kovači predramili so se v toliko, da so se začeli zavedati, da so ljudje, da jim gredo človeške pravice. Nek-terim ljudem se ve, da to ni po volji; za svoje zanemarjene ter ubožne rojake nimajo družega kakor psovke, dasi radi spravljajo njih krvavo zaslužene kraj-carje. Da bi jim pa podali roke ter jih oteli dušnega in telesnega pogina, zato se ne zmenijo. — Pred letom dni se je ustanovilo bralno društvo, da bi bila dana prilika tudi siromaku se izobraževati in da bi se s poštenimi zabavami zatrle grde pogubljive razvade. Namesto po gostilnah in pri igrah zbirali smo se v društvenih prostorih, brali in prepevali nekvarljive narodne pesmi, ktere so že spodrinile umazane ponočnice. Pa satan je bil tudi tu ljulko zasejal. Možje, ki so gotovo poklicani v voditelje ljudstva, začeli so dobro stvar iz samopridnih osebnih ozirov napadati in skušali so jo zatreti. Neki junak izustil je celo, da društvo ne bode leta dni dočakalo. Pa vse jim je spodletelo, ostali so krivi preroki.« Sledilo je poročilo o občnem zboru društva in o izvolitvi novega odbora z župnikom kot predsednikom in kaplanom kot podpredsed-nikom. Dopisnik je sklenil z željo, »da bi bilo delovanje [novega] odbora tako rodovitno kakor preteklo leto [prejšnjega odbora, ki mu je predsedoval kaplan], a sad in uspeh še obilnejši!«⁵⁰

Prav ob svojem odhodu jeseni 1886 je Kljun poslal »Slovenskemu Narodu« nekakšen manifest obubožanosti železnikarskih kovačev pod naslovom »Klic na pomoč«: »Tukaj... živilo se je okolo 800 oseb z izdelovanjem žebeljev in v to spadajočih stvari. Zaradi slabega zaslužka moralo je popustiti v zadnjih de-setih letih nad polovico delavcev to delo in akoravno neradi, so vendar se

morali podati od ljubega domú po svetu s trebuhom za kruhom. Mi drugi smo pa le toliko služili, da smo pri največji skromnosti in uboštvu sebe in svoje družine komaj preživili. — Zadnji čas nas je bilo zopet nad 70 oseb odpuščenih in zdaj vlada pri odpuščenih največja revščina in obup, ker ni nič zaslužiti in nič jesti. — Tudi pretijo, da nas bodo vse druge tudi odpustili in tako bo nastalo še večje gorje. Kaj bo, ko pride mrzla sapa, s čim se bomo takrat živeli? — Že je bilo pred dvema letoma nameravano, da bi se bila naredila tu tovarna za puške, da bi se bil nam ubogim trpinom malo zboljšal naš revni stan, pa to namero je baje županstvo drugim v prid odvrnilo. — Mi, ubogi delavci v Železnikih, zdaj ponižno prosimo vse gospode, ki imajo kaj vpliva, naj nam v skrajni bedi kakor koli priskočijo [na pomoč] in olajšajo obupni naš položaj, saj živi vendar ne moremo v zemljo. Saj tudi v Tržiči zato delajo tovarno, da si bodo ubogi delavci kaj zaslužili. — Tukaj v Železnikih bi bilo tudi za tako podjetje priročno, ker tukaj je veliko vodne moči in delavnih rok, ki ne zahtevajo prenapete mezde in so vajene delati od zore do mraka. — Še jedenkrat prosimo, usmilite se nas vi, katerim je Bog dal, da bi lahko revnim pomagali. — Prosimo, ne odlašajte, ker skrajni čas je, sila in reva trkata na duri. Priskrbite nam dela in zaslužka! — Zapuščeni kovači železniški.«⁵¹

Iz tega »manifesta« veje hlad žebljarskega pavperizma, ki je ledenil ne samo neposredno prizadete v propadajočih krajih starega gorenjskega železarstva in žebjarstva, ampak tudi tiste v krajih, kjer se je železarstvo ognilo propadanju in delavstvo obvarovalo obubožanja — tudi tam so imeli žebljarski pavperizem pred očmi.

Sredi naslednjega leta 1887 je prišel v Železnike birmat ljubljanski knezoškof dr. Jakob Missia. Pri njegovem sprejemu je imelo velik delež bralno društvo in njegovi člani pevci so mu zvečer zapeli podoknico; ko jih je povprašal: »Kdo uči vas peti, ker nimate pevovodje?« je prejel odgovor, v katerem je tičal kos protesta: »Res da nimamo pevovodje, a imeli smo ga, namreč bivšega kaplana, nepozabljivega g. Mateja Kljuna, ki se je za stvar [bralnega društva] neumorno trudil.«⁵²

Nekaj tednov zatem so bile v Železnikih občinske volitve. »Zgornja zbornica fužinarjev« se je krepko potrudila, da bi obdržala v rokah krajevno oblast. »Slovenskemu Narodu« je poročal dopisnik: »Narodnej stranki nasprotna stranka imela je že dosedaj večino v občinskem odboru« in »se je silno bala, da bi se ji županski stol ne razrušil... [Zato] nastala je strašna borba in agitacija... od hiše do hiše... gonili so volivce na volišče... Lagali so, da ako dobi županstvo narodna stranka, bodo nastali strašanski stroški... morala bo občina plačati [neki] cerkveni dolg... bodo morali sezidati novo šolo in bode nastala dvorazrednica... Pisali so vsem drugod stanujočim posestnikom železniškim [= železnikarskim]... [in] so jim poslali pooblastila za volitve. Volitev se je sicer postavno vršila... Volilni zapisniki [= seznam] bili so pa napačno sestavljeni. To so volivci sami zakrivil, ker... se niso prepričali, ali so zapisniki prav narejeni ali ne. Čigava krivda je to... ali je županova... ne vemo... Upamo, da bode novo županstvo pravično postopalo z vsemi občani jednako in da bode gledalo na to, da se bode stanje tukajšnjih občanov zboljšalo, ker tako ne more iti več daleč naprej. Kmetje sosednjih občin so se že naveličali rediti tukajšne delavce, hudo je za nje same postalo. Nespametno je torej prikrivati rane, kakor je storil to naš dosedanji župan.«⁵³ A Levičnik je ostal župan in je v »Novicah« očitanje »Narodovega« dopisnika, češ da je v stranki, ki je »narodnej stranki nasprotna«

in da je v zvezi z nekimi »nemčurji« (tj. Globočniki), ki »se izgovarjajo, da so oni le Kranjci, ne Slovenci«, zavračal med drugim takole: »Imamo tu vsemu... svetu poznato ‚bralno društvo‘; udje njegovi zovejo se ostentativno ‚Slovenci‘, vsi drugi pa, ki ne trobijo z njimi v isti rog, so — čujte! — nemčurji... Naši ‚Slovenci‘... postavili so kandidate v dveh volilnih razredih, a... nihče ni izvoljen... Za župana je izvoljen spet J. Levičnik... za prvega občinskega svetovalca Leopold Globočnik... Seve, da našim ‚Slovencem‘ to kratkomalo ni po volji; javkali so zopet v ‚Slovenskem Narodu‘... Naj blagovolijo potrpeti tri leta... Med tem pa imajo čas, naučiti se... bolje delovati za svojo zdaj propadlo stranko.«⁵⁴

Na to zmagoslavno zafrkavanje je dopisnik »Slovenskega Naroda« mirno obrazložil zvijačne in teroristične metode fužinarske stranke: »Čudno ni, da je stari gospod župan zopet izvoljen, kajti on s svojimi pristaši je v dosego svoje želje vse prav modro uravnal, zapisnik po svoje sestavil, s svojimi privrženci na vse kriplje agitoval ponoči in podnevi. Gospodu župniku so celo iz Ljubljane brezimno pretilno pismo poslali, češ če boš kaj za svojo stranko delal, boš kakor neki hrvatski duhovniki zaprt. V dan volitev so volivce zdaj z obetanjem, zdaj z žuganjem na volišče spravili. Na tak način zmagati pač ni posebno častno.« Kot apostrofirani Slovenec je dopisnik vprašal: »Kaj nek so naši nasprotniki?!« in opozoril, da »nekaj jih je, ki imajo nemški občevalni jezik«, tj. pri ljudskem štetju leta 1880 je 16 Železnikarjev (tj. člani rodbine Globočnikov) navedlo nemščino kot »občevalni jezik«.⁵⁵

Toda leta 1887 premagana stranka »Slovencev« je morala potrpeti skoraj sedemkrat po tri leta — celih devetnajst let — preden je mogla iztrgati županstvo iz rok »zgornji zbornici«! Še jeseni 1906 se je pri občinskih volitvah v Železnikih, kakor je zapisal dopisnik pilsocialističnega levoliberalnega »Našega lista«, »ljudstvo bojevalo za svoj obstanek proti oholim fužinarjem« in za drugega župana, ki ne bi bil — kakor dotedanji — »le ponižni sluga Antona Globočnika«. Isti pisec je pojasnjeval, da je »dolgega trajanja tega neznosnega stanja« — »kriva največ nezavednost ljudstva, katero je zopet pripisati na rovaš fužinarjev«, in je kot posebnega krivca, ki »si je v tem pridobil... žalostno slavo«, označil »bivšega dolgoletnega učitelja, bivšega večletnega župana, sedaj prvega občinskega svetovalca, bivšega slovenskega pesnika in pisatelja itd. J. Levičnika«, kateremu je očital, da »je pred dvajsetimi leti o priliki ustanovitve tukajšnjega bralnega društva izrekel značilne besede, nevredne pesnika in pisatelja: ‚Ne pustimo ljudstvu, da se izobrazí; ker potem je naša oblast pri kraju in si ljudstvo ne bo dalo več komandirati.‘ Ravnaoč se dosledno po tem načelu je strastno nasprotoval vsemu, kar bi pripomoglo k ljudski izobrazbi. Tukajšnje bralno društvo more imenovati v dvajsetih letih svojega obstanka Levičnika kot svojega najhujšega sovražnika, kateremu ni bilo v boju proti temu društvu nobeno sredstvo prenizko. Žrtve njegovega sovraštva so bili v prvi vrsti dobri, za blagor ljudstva vneti duhovniki.« Takšnih duhovnikov je torej bilo nekaj tudi še po Mateju Kljunu in pisec je navedel »ravno kar odišlega kaplana J. Mihelčiča«, ki »ga Levičnik in njegova nazadnjaška garda nista mogla trpeti«. Iz dopisa izvemo še, da je Levičnika prejšnje leto odlikoval tudi papež za zasluge »za cerkev in papeža«.⁵⁶ K navedbi tistih »značilnih besed, nevrednih pesnika in pisatelja«, ki jih je ljudski glas pripisoval Levičniku, moramo pristaviti dvom, zakaj če bi jih bil res izustil — ne »o priliki ustanovitve bralnega društva«, pri kateri je še sodeloval, ampak nekoliko pozneje, ko se je sprl s predsednikom M. Kljunom — bi jih bil ta nedvomno še tople objavil v enem svojih jedkih dopisov! A mar ni

približno takšen smisel tičal v Levičnikovi obsodbi objave Pogačnikovega poročila o žebljarskem pavperizmu v »Ljubljanskem listu«, ki jo je Kljun navedel v svojem prvem socialnem dopisu?

Po občinskih volitvah dne 20. novembra 1906 je poročal iz Železnikov dopisnik »Našemu listu«, da »je po dolgoletnem boju padla trdnjava, ki se je zdela nepremagljiva, padli so privilegiji fužinarjev, padel je terorizem, gospodarstvo in zmagala je pravična volja ljudstva«, in je kratko, a popolno osvetlil ozadje preobrata v občini: »Ljudstvo nima pri fužinarjih več zaslужka in zato tudi ne rešpekta pred njimi.«⁵⁷ Štiri leta prej — 1902 — so namreč Globočniki, ki so zbrali v svojih rokah vse fužinske deleže, ustavili železnikarsko fužino, valjalnico in vigenjce (nekaj zadnjih kovačev iz tega kraja je po tem letu kovalo naprej v Kropi).⁵⁸

Ob tej priliki je dopisnik »Našega lista« povedal nekaj »novega« ali — bolje — potrdil nekaj davno znanega, da se je zadnjo noč pred občinskimi volitvami devetnajst let prej »imenik volivcev popravil tako, da je bila zmaga zagotovljena fužinarjem« — prav tisti, ki je volilni imenik v tem smislu »popravil«, je namreč leta 1888 pred pričami izjavil, da ga je k temu grehu nagovoril — Jožef Levičnik!⁵⁹ Ko na tem možu po vsem navedenem ne ostane prav nič priznanja vrednega, moramo vendarle opozoriti, da gre tu samo za gradivo o njegovi politični vlogi kot sočlana »gosposke zbornice« v Železnikih in da so vrh tega nemara očitki njegovih nasprotnikov tudi kaj pretirani; vsestranska slika o njem, ki v ta okvir ne spada, pa bo morala v zadosti meri upoštevati njegovo prikazano protiljudsko pozicijo.

Ljudska struja v tem kraju je bila leta 1906 kajpak klerikalna; po občinskih volitvah je »Slovenec« ugotovil, da »so bili poraženi doslej vedno naši [tj. klerikalni] stranki nasprotni Globočniki.«⁶⁰ Naj še omenim, da je proti celotnemu retrospektivnemu pogledu na »Železnike in njih propad« v »Slovincu«⁶¹ prinesel »Slovenski Narod« — z resnico očitno neusklajeni — sestavek železnikarskih mogotcev pod naslovom »V obrambo resnice.«⁶²

Po občinskih volitvah leta 1887 so potihnili v javnosti glasovi o nadaljnjem propadanju žebljarstva in o pavperizmu v Železnikih, čeprav bi jih bilo lahko kar pritikal k nemalemu hrupu okrog pavperizma v obeh drugih žebljarskih krajih.

C. Kropa in Kamna gorica v letih 1887—1894

Nedvomne so zasluge nekdanjega rodoljubja za slovensko narodno prebujo, ne gre pa zanikati njegovega meščanskega ali malomeščanskega značaja. Ljudska socialna prebuja si je morala utreti pot mimo narodne! To je eno izmed temeljnih dejstev našega družbenopolitičnega razvoja konec 19. in v začetku 20. stoletja in je zastoj ves trud, da bi tisto rodoljubarstvo, katerega satiričen portret nam je zapustil Ivan Cankar v svojem delu, za nazaj socialno ali ljudsko obarvali. Prav zaradi tega, ker je bilo brez sleherne zveze z bedo v obeh žebljarskih krajih na vzhodnem vznožju Jelovice, naj omenim slavje, ki ga je v njih dne 3. julija 1887 priredilo slovensko pisateljsko podporno društvo ob udeležbi narodnih (sokolskih, čitalniških itd.) društev: slovesnemu odkritju spominске plošče na rojstni hiši dr. Lovra Tomana v Kamni gorici je sledil slavnosten obed za udeleženo gospodo; le-ta je po obedu obiskala še Kropo, kjer jo je pozdravil župan. Značaj te rodoljubne slavnosti nam najbolj približa javna zahvala pisateljskega društva — po vrsti — Tomu Zupanu, ki je maševal in pridigal, ljubljanskemu županu Petru Grasselliju, ki je slavil

Tomana ob odkritju plošče, društvom, pevcem in gostiteljem ter »vsej ini [= drugi] gospodi, ki je s svojo udeležbo ali drugače kaj prispevala, da se je slovesnost tako lepo izvedla.«⁶³

Pol leta za to slavnostjo je »Slovenski Narod« z vsem poudarkom opozoril na rapidno propadanje žebjarstva v Kropi, kjer je »zadnji čas prispela revščina do skrajnosti«, kjer »skoro polovica ljudi hodi po trgu in s solzami v očeh prosi dela, a žal, zaman!« Večina bednikov je bila »taci«, ki nimajo ne obleke, ne obuvala, da bi mogli na tuje kruha služiti. Zato jim ne preostaje drugzega, nego poginiti lakote ali pa hoditi od hiše do hiše prositi vbogajme. Kar v tolpah vračajo se zvečer domov, [po] 50 do 80 jih obišče nekateri dan kar jedno vas. Ljudje so začeli že vrata zapirati nepovabljenim gostom... vprašajte župane... [Kmetje] bi se radi iznebili nadležnih obiskovalcev. Sila je zares velika. Mej ljudmi se ne sliši drugzega, kakor vzdih in tarnanje, kajti še ti, ki imajo delo, ne zaslužijo toliko, da bi se mogli pošteno preživiti. Zato se ponižno obračamo do človekoljubnih src, da nam pomagajo v hudi stiski, posebno pa do tistih, ki so nam pomoč obljubili. Pomagajte hitro, sicer bode prepozno!«⁶⁴

Ti klici na pomoč so rodili dobrodelna zbiranja milodarov za gladujoče Kroparje. Dva tedna nato je »Slovenec« poročal, da je velemlinar Majdič iz Kranja dal 17 stotov moke in da je iz njih v Kropi spečeni kruh razdelilo županstvo med najbolj potrebne družine. Dopisnik je živo opisoval, »kako se je vse gnetlo okoli obile zaloge težko čakajoč okusnega grižljaja!... Najbolj so bile srečne matere, ko so dobile lepo pogačo za svojo gladno deco, ki jih je dosedaj zaman prosila skorjice kruha.« Za peko so porabili del vsote 40 goldinarjev, ki jih je nabrala v Ljubljani neka rojakinja; kar pa je še ostalo, sta župan in župnik porazdelila med siromake. Dopisnik je še poudaril, da »je bila [že] pred kratkim beda našega trga resnično opisana v listih«, in da se je zgrozil, ko je čul, »da se ta poročila potem preklicujejo, češ da izprosene darove Kroparji na žganju zapijó.«⁶⁵ Štirinajst dni nato je »Slovenec« poročal o »prevešem dnevu« v Kropi, ko so razdelili 500 gld. — dar Kranjske hranilnice — nad 150 najbolj potrebnim. Značilen je pristavek, da »so vse te darove obdarovanci dali večinoma za najemščino, da potolažijo gospodarje!«⁶⁶

Pisec uvodnika »Reva v Kropi« v »Slovenskem Narodu« sredi februarja 1888 je izhajal od takratnega pomirjenja po akutni nevarnosti vojnega spopada med Avstro-Ogrsko in Rusijo (v zvezi z nasprotstvom med obema državama zaradi kneza in notranjega režima v Bolgariji). Oprijel se je misli vodilnega nemškega državnika, kanclerja Bismarcka, »da se bode mir v Evropi obdržal blizu do konca stoletja«, čeprav se je zavedal, da lahko »v življenju držav že neznamen dogodek užge iskro v gromadi smodnika« in »Evropo prepreže s krvjo in železom«. Dotlej pa — je menil — je »čas in prilika«, da se države, dežele in narodi bolj lotijo zdravljenja »gospodarskih bolezni in nedostatkov«, ki »jih tudi na Kranjskem« in v vseh pokrajinah, kjer prebivajo Slovenci, »ni malo«. Opozoril je na dva tedna prej v »Narodu« objavljeno »poročilo o strahovito žalostnem stanju Kroepe, tega nekdanj tako imovitega gorenjskega rudnika, ki je v zadnjem času na beraško palico prišel«, in se je lotil opisa bede v Kropi: »Cele čete žebjarjev popuščajo sedaj svoje domove in hodijo po sosednjih vaseh, da si sprosijo najpotrebnejšega živeža in da od lakote ne poginejo. Naša poročila žalibog niti resnice ne dohajajo in niso še dosegla tistega uspeha, da bi se za žalostne razmere v Kropi zanimanje obudilo v krogih vlade in našega deželnega odbora. Mi tudi danes nismo pripravljeni,

da bi podali sliko pretresujočih razmer v Kropi, in opomnimo le, da se z besedami sploh opisati ne da veliko gorje ubogih naših rojakov. Poklicani faktorji bodo tedaj morali sami v žalostni gorenjski kraj, ker se bodo le tako uverili, da je prenujno poiskati sredstva, s katerimi bode mogoče zaježiti gorje, ki raste od dne do dne. — Dolenjec, Istrijan, Furlan in Čič s trudom obdeluje košček svojega polja in vinograda, živi res da mučno in preskromno; delajo, trpijo in stradajo. Toda žeblljarski kovač v Kropi nima za živa nobenega premoženja, ni premičnega ni nepremičnega, ako torej pride čas, da tudi dela nima, tedaj mora prijeti za beraško palico, ako neče obležati in za gladom umreti. Če mu končno tudi beraška palica ne pomaga, skoro mu je misliti na kaznjiva pota, na kradež ali še hujša hudodelstva, ker živeti vendar le hoče, kakor sleherni živa stvar. — Podobna usoda tlači tudi naše rojake v Kamni gorici. — Pomoč mora... priti in to nujna.«

Iz nadaljevanja razvidimo, da se je bila med tem oblast že zganila in da je v tem pogledu pisec vdiral v odprta vrata: »S posebnim veseljem danes čujemo, da se pomoč tudi že pripravlja. Načelnik naše deželne vlade [deželni predsednik Winkler], svest si svojih dolžnosti, je že storil prve korake... je osebno stopil mej obupane ljudi, da se je o njihovem stanju sam prepračil. Verjamemo, da sedaj... tudi snuje načrt pomoči... [saj] se bo že prihodnje dni sklicala anketa, njena naloga bode proučiti to važno socialno vprašanje... in določiti nasvete, kako... odstraniti zapreke normalnih in zdravih razmer v Kropi in Kamni gorici.« Pisec je razpravljal še o sestavu ankete in zaključil z željo, da bi se posrečilo prek ankete za »stalno preprečiti sedanjo revo v Kropi«. ⁶⁷

Pod istim naslovom »Reva v Kropi« je tržaška »Edinost« prevzela iz »Slovenskega Naroda« podatke o bedi in stiski žeblljarjev ter o nameravani anketi, nato pa je še objavila dopis z Gorenjskega o propadanju žeblljarstva: »Kropenski mojstri z Angleži ne morejo konkurirati. Vzdržali so se le s tem, da so delavcem plačevali prave ‚hungerlöhne‘ [= lakotne mezde]. Od zgodnje zore do pozne noči je delavec zaslužil jedva 40 novcev na dan. Nekateri so dolžili podjetnike, da delavce odirajo. Zdaj se pa vidi, da to ni res; ko bi kropenski tovarnarji [= fužinarji in drugi podjetniki] toliko dobička imeli, izvestno bi bili zdaj rajši nekaj dobička spustili iz rok, nego da opuste vse delo.« Ker »z žebllji ni nič«, je treba preiti k proizvodnji »druge železnine«, kakor kos, sekir, motik, srpov in drugega železnega orodja, a »tudi puškarska obrt bi bila dobra«, kakor dokazujejo primeri: »V Steyru dobivajo navadni puškarji po 1,50 do 2 gld. na dan, boljši pa po 20 gld. na teden. Tudi Borovci [v Borovljah] si zaslužijo v dobrih časih po 1 gld. in tudi več na dan... Lahko bi bili zatorej Kropenci veseli, ako bi dobili tovarno za vojaške puške... [pa tudi] z lovskimi puškami bode še mnogo dela... toliko, da se ni bati, da bi Kropenci s svojo konkurenco uničili Borovce, naše slovenske brate na Koroškem.« Dopisnik je končal z opozorilom in vprašanjem: »Brez velike denarne podpore ne gre. Ali jim pa anketa more in hoče oskrbeti to podpora?« ⁶⁸

Dne 11. marca 1888 je pisala skupina kovačev trgovsko-obrtni zbornici v Ljubljano: »Mi delavci v Kropi smo izvedeli iz ‚Slovenskega Naroda‘ in ‚Slovenca‘, da skrbi slavna kupčijska zbornica, da bi nam pridobila pri ministru pomoč. Zato pridemo sami preprosti delavci kovači se zahvalit in zaklicat: Bog in ministrstvo vas usliši! Prosimo, da nas ne izpustite in ne pozabite. — Vsi kovači in trpini iz Kroepe.« Zanje so podpisali: Andrej Škriba, Valentin Raigl, Jožef Blaznik, Valant Resman in Miha Dolenc. — Nekaj prej

je pisal Matija Zupan tajniku zbornice Murniku, naj se pazijo podjetnikov, ki bodo hoteli doseči, da »bo ves zaslužek stekel le v njihov žep«; prosil je naslovnika, naj ga ne izda, ker je sam odvisen od gospodov (izdeloval je zanje zaboje). — Dne 13. marca so kovači v novi vlogi zbornici podrobno opisali svoje pičle zasluge in vse večjo brezposelnost ter prosili: »Ko se bo sešla anketa, zaslišite tudi glas revnih kovačev; ako nam ne preskrbite zasluga, moramo poginiti.« Vlogo je podpisalo 65 kovačev.⁶⁹

V drugi polovici marca 1888 je »Slovenski Narod« prinesel nov dopis iz Kroepe z že znanimi nam podatki o bedi in z novim klicem po pomoči: »Dajte nam dela, dajte nam zasluga! Saj vendar pri živem telesu ne moremo v zemljo.«⁷⁰ Šest tednov zatem je poročal »Narodov« dopisnik iz Kroepe, da je malo prej ostalo brez dela še nad 50 kovačev in da jih je v celem »nad polovico že odpuščenih, katere preživljajo večinoma mili darovi«. Na anketo, ki jo pripravlja deželna vlada, ni čakati, »nam je treba nujne pomoči« v tem vrhuncu stiske, zato »naj bi prišla komisija«, ki bi v kraju samem »preiskala vzroke neznošne naše bede«, o katerih je dopisnik menil, da »so ostali večinoma zakriti« zaradi — boječnosti kovačev! Nezaposlenim iz Kroepe so ponudili delo pri uravnavi hudournikov v Zgornji Savski dolini, a so še pred začetkom dela sporočili 85 prijavljenim, da »kovači nismo za tako delo, da so nas odvrgli tisti, ki so delo prevzeli«; opravljalo ga bo pa 30 kaznjencev, katerim bodo plačevali po 70 krajcarjev na dan. Uredništvo »Naroda« je pripomnilo, da menda »ni še določen dan za anketo« in da se mu »prečudno zdi, da kovači niso bili sprejeti na delo v Ratečah.«⁷¹ V aktu okrajnega glavarstva z dne 4. maja 1888 pa beremo, da »je težavno najti dela zanje, ker so tako šibki in tako degenerirani, da jih je komaj mogoče imeti za delazmožne«!

Začetek marca 1888 je deželni predsednik Winkler poslal trgovsko-obrtni zbornici v Ljubljano dopis o sklicu in sestavu ankete s seznamom vprašanj, na katera naj bi anketa skušala najti odgovor.⁷² Dne 10. aprila je poročal okrajni glavar, da so kropenski kovači izvolili »dva razsodna predstavnika« za anketo: Miha Dolenca in Simona Pogačnika. Volilo jih je le — 25! Šimen Pogačnik je »v imenu vseh kovačev« sestavil in poslal deželnemu predsedniku še pred anketo nekakšno pritožbo zoper občinski odbor v Kropi, ki ga sestavljajo »skoraj sami delodajalci«, a ti »so revščine v Kropi veliko krivi z nepostavnimi svojimi dejanji, ker še tega malega zasluga ne plačajo z denarjem, ampak vzeti moramo na bukvice [živila od njih] po visokih cenah, tako da nam en goldinar [zalež] komaj za 80 krajcarjev«. Navedel je hudo podrobnost, da »so bili naš župan in trije odborniki že dne 27. avgusta 1883 kaznovani od okrajnega glavarstva... zaradi nepostavnih dejanj; nam pa še poti niso plačali, akoravno so dobili plačilo za nas od okrajnega glavarstva dne 16. februarja 1884 pod številko Z 144«! Za anketo so kovači predlagali: »Ozrite se na nas, preskrbite nam, ako je mogoče, kako tovarno in takó bedo v Kropi za stalno preprečite. Ali pa ko bi nam dobili naročila od vojnega ministrstva in nekaj podpore od države, da bi svoje izdelke sami prodajali.«⁷³ Tudi občinski odbor v Kropi se je spomladi 1888 obrnil na trgovsko-obrtno zbornico, naj bi skušala izposlovati, da »bi vojaštvo naročilo ročno kovane konjake«, tj. žeblje za podkovanje konj, in »naj bi se osnoval poseben konzorcij ali eventualno produktivna zadruga iz kroga delodajalcev.«⁷⁴

O anketi, ki je bila dne 24. julija 1888, nam tu ni treba dosti razpravljati. Vodil jo je Winkler, udeležila sta se je tudi obrtni inšpektor dr. Valentin Pogačnik, ki je zanj prispeval posebno študijo, in deželni poslanec in odbornik dr. Josip Vošnjak. Medtem ko je ta predlagal, naj bi se ustanovila

kovinska obrtna šola, je Karl Luckmann nasvetoval, naj bi ustanovili za drugo, ki »bi utemeljila drugo proizvodnjo«. Benjamin Schuller se je zavzel za to, da naj bi njemu in drugim fužinarjem izplačali odškodnino za ugasle služnostne gozdne pravice v denarju. Od vsega, o čemer je anketa razpravljala, se je samo ta Schullerjeva želja — po nekaj letih — izpolnila!⁷⁵ »Akcijski odbor«, ki naj bi ga sklical Luckmann in v katerega naj bi dal župan v Kropi izvoliti kovačem tri delegate, se sploh ni sešel, kakor je deželno predsedstvo po štirih letih dne 9. maja 1892 sporočilo okrajnemu glavarstvu.

Stiska se ni zmanjšala in klici na pomoč so se nadaljevali. Klical je po njej npr. občinski odbor v Kamni gorici dne 2. septembra 1888 v vlogi deželni vladi. Dopisnik iz Kroepe »Slovincu« — gotovo župnik — je v drugi polovici leta 1891 dvakrat tožil kot Jeremija nad razvalinami. Menil je, da je blizu »čas, ko bode popotnik kazal v naše zakotje, rekoč: Tu je bila Kropa!« Saj se je razseljevala po svetu. »Morda nikjer drugje na Kranjskem se ni tako na slabo obrnilo v zadnjih desetletjih kakor pri nas.«⁷⁶ V drugem dopisu beremo, da »je pri nas grozna beda že nad pet let. Nekdaj je bilo pri nas veselo življenje, a danes je sama tuga. Delavci se tudi z največjim trudom ne morejo več preživljati, zapuščajo domači kraj in iščejo zaslužka v tujini. Če pojde tako naprej in se nam ne odpre noben nov vir skromnih dohodkov, bode Kropa v kratkih letih zapuščeno selo. Edino tolažbo v svoji bedi imamo še pri Bogu. V božjem hramu človek vsaj za trenotek pozabi nadloge in skrbi.«⁷⁷

V naslednjem letu 1892 je okrajni glavar nameraval pripraviti delodajalce v Kropi in Kamni gorici do tega, da bi se držali predpisov obrtnega reda, ki so prepovedovali izplačevanje zaslužka v živilih, a se je prepričal, da je brez moči. Brž ko je prišlo do zaslišanja delavcev iz Kamne gorice pri glavarstvu, so jih delodajalci takoj odpustili z dela, odpuščeni pa so prišli prosit glavarja, naj bi posredoval, da jih znova zaposlijo, in so zanikali, da bi se imeli kaj pritoževati zoper delodajalce! Ti pa so zapretili, da bodo vse delavce odpustili — za nekaj časa, morda nekaj mesecev — če bi jih glavarstvo kaznovalo. V takšnem precepu si je glavar, kakor je dne 1. marca 1892 poročal deželnemu predsedstvu, belil glavo z vprašanjem, kako bi mogel »priskrbeti človeka dostojno življenje delavcem v Kropi in Kamni gorici, ki svojo žalostno usodo prenašajo z ovčjo potrpežljivostjo in se iz bojazni, da ne bi izgubili bornega zaslužka, sploh ne upajo kakor koli poganjati za zboljšanje razmer v svoj prid«, »za rešitev pred popolnim telesnim in duhovnim propadom«. — Zadnja v zbranih aktih deželnega predsedstva o Kropi in Kamni gorici zapisana zadeva je iz konca leta 1892, ko sta spet dva delodajalca iz Kroepe odpustila vse delavce, a sta jih čez nekaj časa spet vse znova zaposlila — očitno sta si tako zagotovila njihovo popolno pokorščino!

Poldrugo leto pozneje je naznanilo županstvo v Kropi okrajnemu glavarstvu v Radovljici, »da odpuste kropenski delodajalci dne 28. aprila 1894 vse delavce, ker imajo že preveč izdelanega blaga v zalogi.«⁷⁸ Dober teden zatem je »Slovenski Narod« v notici »Delavska beda v Kropi« navedel iz dopisa 18 delavcev iz Kroepe naslednje stavke: »Tukajšnji delavci ali kovači smo v jako žalostnem položaju. Poprej je delalo tukaj veliko ljudi, sedaj pa je reva priklopela do vrha, ker je nad polovico ljudi brez dela. Posebno nas pa boli, da smo bili obrečeni, kakor bi delati ne hoteli. Naj le kdo pride, pa naj nam kaj takega dokaže!« Vdano so prosili »deželni odbor, naj bi nam blagovolil priti s kakim delom na pomoč, prej ko mogoče«. Uredništvo je na koncu pripomnilo: »To se bere kot pisava poštenih ljudi in zato se nadejamo, da bodo poklicani faktorji res priskrbeli, če že niso, tem siromakom hitro pomoč.«⁷⁹

Še čez nadaljnji teden pa je izšel v istem listu nekoliko izčrpnější dopis iz Kamne gorice pod naslovom »Propad žebeljarskega obrta«, ki nam odkrije, kam je predvsem odtekala delovna sila, ki so jo propadajoči kraji starega železarstva odvrgli kot odvečno: »Kakor v Kropi, je bilo tudi v tukajšnji občini, ker so izostala naročila kovanih žebeljev, odpuščenih nekaj delavcev, kateri so si šli takoj dela iskat na Savo h kranjski obrtni družbi. Ta družba je vsem prosilcem dovolila v delo stopiti in jim je celo obljubila boljših plač, ako se izkažejo sposobne za fužinarska dela. In tako so delavci hvaležni, ker imajo zopet zaslužek... obrtna družba jih bode pa tudi lahko priučila in v porabi imela, ker so gotovo toliko pridni in pošteni kakor oni, ki jih večkrat dobiva iz tujih krajev. Saj so nekateri kamnogoriški delavci že od začetka v delu pri najvažnejših fužinskih opravilih na Savi.«

Iz istega dopisa izvemo, da so takrat kamnogoriški kovači samo še za avstrijske železnice izdelovali na progah potrebne žebelje, poleg tega pa nas dopis pouči tudi, da so po dolgotrajni pravdi »fužinarji in deležniki fužin res dobili za odškodovanje starih fužinskih pravic do dobave oglja in lesa — 60.000 goldinarjev«. Ta denar je pač tisto peščico »fužinarjev in fužinskih deležnikov« spet spravil na noge, niso pa z njo mogli spraviti v življenje dveh obrtnih krajev, kakršna sta Kropa in Kamna gorica« — ker žebeljarstva nobena investicijska injekcija ne bi mogla več rešiti. Zato je pisec izrazil željo, »da bi tudi v ta dva kraja prišel podjetnik s primernim kapitalom kakor v Trzič ali Mojstrano, da bi sezidal tu tovarno, bodi to že predilnica ali papirnica ali kaka druga tovarna, in tako ljudem dela in zaslužka pripravil.«⁸⁰

Pol leta pozneje so iz Železnikov pisali »Slovincu«, da »se je do 600 ljudi v zadnjih 20 letih izselilo iz [tega] rodnega kraja.«⁸¹

*

Naj zaradi primerjave pritegnem še en primer propadlega železarstva pri nas v tistem času: Medtem ko so trije gorenjski žebeljarski kraji propadali postopoma, je železarna kneza Auersperga v Dvoru ob Krki na Dolenjskem prenehala obratovati v nekaj sunkih. Ko jo je zajela kriza, so padle v njej mezde na polovico in »so se trdneji delavci podali po svetu, mnogo jih je odšlo v Ameriko iskat boljše zaslužke« — po poročilu v »Slovenskem Narodu« v začetku leta 1889.⁸² V marcu istega leta je šla v svet nekoliko prezdognja vest, da bodo fužine v Dvoru prenehale obratovati.⁸³ V aprilu so odpustili 200 delavcev, z ostalimi pa so še nadaljevali delo.⁸⁴ Dve leti zatem, maja 1891, je lastnik razglasil, da bo s 1. oktobrom tega leta tovarno zaprl. Prizadetih je bilo 65 družin. Mlajši delavci so odšli še pred koncem podjetja po nekih napotilih iskat si zaposlitve, a mnogi izmed njih so se vrnili. »Starejši pa so z upom in strahom čakali usodnega dne,« ko so imeli izvedeti, kakšne pokojnine jim bodo odmerili iz posebej v ta namen ustanovljenega sklada (pač iz dotiranega premoženja bratovske skladnice). Šlo je za beraške pokojnine, ki so v večini znašale manj ko štiri goldinarje na mesec (najmanjša je bila 50 krajcarjev ali pol goldinarja), večje so bile za delavce z daljšim delovnim stažem — v enem primeru je znašala celo devet goldinarjev.⁸⁵

V nasprotju s propadajočimi kraji starega železarstva pa sta zaradi razvoja modernih obratov kranjske industrijske družbe napredovala kraja na začetku Gornje Savske doline — Jesenice in Javornik, kamor je odtekala iz propadajočih krajev odvržena delovna sila in kjer je bila mōra pavperizma brž pozabljena!

Opombe:

A — Arhiv Slovenije (povsod predsedstveni spisi kranjske deželne vlade razen v op. 24), E — Edinost, LG — Ljudski glas, LL — Ljubljanski list, LZ — Laibacher Zeitung, N — Novice, NL — Naš list, S — Slovenec, SN — Slovenski narod, ZD — Zgodnja Danica.

1. LZ št. 77, 4. 4. 1865, »Die bedrängte Lage der Montan-Industrie«. — 2. SN št. 117, 21. 5. 1876. — 3. N št. 48, 27. 11. 1878, str. 381. — 4. S št. 67, 22. 6. 1878. — 5. N št. 24, 14. 6. 1865, str. 195. — 6. Prim. poročila o odhodu skupine gorenjskih izseljencev v LZ št. 86 in 94, 14. in 25. 4. in št. 107, 10. 5. 1865, v N št. 15, 12. 4. 1865, str. 122, in št. 19, 10. 5. 1865, str. 131, v zvezi s podatki v knjigah Jurija Trunka »Amerika in Amerikanci«, str. 495 in 499, ter Josipa Zavertnika »Ameriški Slovenci«, str. 251. — 7. SN št. 17, 22. 1. 1874. — 8. S št. 225, 3. 10. 1885. — 9. SN št. 59, 11. 3. 1884. — 10. LZ št. 138, 19. 6. 1879, »Touristische Streifzüge in Oberkrain II«. — 11. SN št. 168 (zaplenjena) ali 169, 24. oz. 25. 7. 1879. — 12. SN št. 227, 2. 12. 1882. — 13. S št. 13, 30. 1. 1883. — 14. SN št. 35, 13. 2. 1883. — 15. Akti so v posebnem konvolutu predsedstvenih spisov o Kropi in Kamni gorici skupaj z akti o anketi leta 1888 in o odpustih z dela v letu 1892. Pobudo za Hauffejev obisk je na kratko omenil na temelju spisov v arhivu trgovsko-obrtnice v Ljubljani J(oža) G(ašperšič) v sestavku »Desetletje pred zadrugo iz sodobnih aktov in poročil« v Zadrugarju (Kropa), II/1934, str. 14. — 16. LG št. 9, 1. 5. 1883. — 17. LG št. 10, 16. 5. 1883. — 18. SN št. 125, 4. 6. 1883. — 19. A, predsedstveni spisi kranjske deželne vlade št. 1069 iz 1883. — 20. SN št. 131, 11. 6. 1883. — 21. SN št. 132, 12. 6. 1883. — 22. LG št. 12, 6. 6. 1883. — 23. A št. 1254 iz 1883. — 24. A, spisi deželne vlade št. 7759, fasc. 21—6 iz 1883. — 25. SN št. 195, 27. 8. 1883. — 26. SN št. 199, 31. 8. 1883. — 27. Vlogo, osnutek pravil in urgenco je priobčil iz arhiva trgovsko-obrtnice v J. G(ašperšič) prav tam, str. 13—14. — 28. SN št. 226, 3. 10. 1883. — 29. Vsi podatki o tej pobudi za šolo so iz arhiva trgovsko-obrtnice v zbornice pri J. G(ašperšiču) prav tam, str. 14—15. — 30. LL št. 103, 7. 5. 1885. — 31. LL št. 107 in 108, 12. in 13. 5. 1885. — 32. SN št. 77, 7. 4. 1885. — 33. S št. 83, 14. 4. 1885. — 34. LL št. 111, 18. 5. 1885. Dr. Valentin Pogačnik je naknadno obiskal tudi Železnike in je vnesel v naslednje poročilo obrtnih inšpektorjev za leto 1886 podrobnejše podatke o delovnih razmerah v tem kraju, kakor je to prej napravil za Kropo in Kamno gorico. — 35. Prim. S št. 103, 7. 5., št. 132, 13. 6., št. 158, 15. 7. in št. 180, 10. 8. 1885. — 36. Prim. SN št. 175 in 191, 4. in 21. 8., št. 198 in 210, 1. in 16. 9., št. 228, 243 in 249, 7., 24. in 31. 10., št. 267, 21. 11. 1885 (Gospodu Josipu Levičniku v pojasnilo na njegovo »obrambo« v »Novicah« s podpisoma kaplana Kljuna in župnika Mraka), št. 269 in 273, 24. in 28. 11. 1885. — 37. N št. 32—34, 40 in 42 med 19. 8. in 21. 10. 1885. — 38. SN št. 273, 28. 11. 1885. — 39. LL št. 276, 2. 12. in SN št. 232, 10. 12. 1885. — 40. N št. 49, 9. 12. 1885, str. 395; da je bil dopis nemški, je sporočilo uredništvo v št. 50, 16. 12. 1885, str. 402. — 41. N št. 50, 16. 12. 1885, str. 402. — 42. R. Krovsky, Socialne razmere našega delavstva v Kropi, Kamni gorici in Železnikih proti koncu XIX. stol., Kronika I, 1953, str. 88. — 43. LL št. 276, 2. 12. 1885. — 44. SN št. 282, 10. 12. 1885. — 45. A št. 1265 v zvezi s št. 675 in 1006 iz 1886. — 46. N št. 13, 27. 3. 1861, str. 103. — 47. ZD št. 37, 10. 9. 1886, str. 296. — 48. S št. 259, 12. 11. 1885. — 49. S št. 26, 3. 2. 1886. — 50. S št. 86, 16. 4. 1886. — 51. SN št. 201, 3. 9. 1886. — 52. S št. 146, 1. 7. 1887. — 53. SN št. 163, 21. 7. 1887. — 54. N št. 30, 27. 7. 1887, str. 238. — 55. SN št. 157, 4. 8. 1887. — 56. NL št. 66, 16. 11. 1906. — 57. NL št. 68, 23. 11. 1906. — 58. Prim. J. Gašperšič, Vigenjc (Ljubljana 1956), str. 64 in 70. — 59. NL št. 74, 14. 12. 1906. — 60. S št. 268, 22. 11. 1906. — 61. S št. 293, 22. 12. 1906. — 62. SN št. 298, 31. 12. 1906. — 63. SN št. 148, 4. 7. 1887. — 64. SN št. 25, 21. 1. 1888. — 65. S št. 37, 15. 2. 1888. — 66. S št. 51 ali 52, 2. ali 3. 3. 1888. — 67. SN št. 37, 15. 2. 1888. — 68. E št. 17, 29. 2. 1888. — 69. J. G(ašperšič) v Zadrugarju (Kropa) II/1934, str. 15—16. — 70. SN št. 69, 24. 3. 1888. — 71. SN št. 106, 8. 5. 1888. — 72. Pismo in vprašalnik je objavil iz arhiva trgovsko-obrtnice v J. G(ašperšič) prav tam, str. 17. — 73. Vloga in vsi drugi spisi o anketi so v omenjenem konvolutu predsedstvenih spisov kranjske deželne vlade o Kropi in Kamni gorici skupaj z akti o predlogih iz let 1882—1884 in o odpustih z dela leta 1892. — 74. Vlogo občinskega odbora je objavil iz arhiva trgovsko-obrtnice v J. G(ašperšič) prav tam, str. 17. — 75. Prim. poznejšo omembo v predzadnjem odstavku in J. Gašperšič, Vigenjc, str. 69. — 76. S št. 191, 24. 8. 1891. — 77. S št. 201, 4. 9. 1891. — 78. SN št. 95, 26. 4. 1894, brzojavno sporočilo. — 79. SN št. 102, 5. 5. 1894. — 80.

Zusammenfassung

DER PAUPERISMUS IN DEN VERFALLENDEN EISENGEWERBLICHEN ORTSCHAFTEN OBERKRAINS VOR HUNDERT JAHREN

Der Verfasser versucht auf Grund von Zeitungsberichten und Archivalien vornehmlich aus den achtziger Jahren des vorigen Jahrhunderts ein Gesamtbild des Pauperismus in den drei alten eisenverarbeitenden Oberkrainer Orten Kropa (Kropp), Kamna gorica (Steinbüchel) und Železniki (Eisern) zu entwerfen.

Zuerst lenkte der Pauperismus in Kropa und Kamna gorica in den Jahren 1822—1885 die Aufmerksamkeit der Öffentlichkeit und der Behörden auf sich. Die dringenden Hilferufe veranlaßten den Vorschlag der Handels- und Gewerbekammer in Ljubljana (Laibach), der Notlage in den drei verfallenden eisengewerblichen Ortschaften durch Einführung der Gewehrfabrikation nach dem Beispiel von Borovlje (Ferland) in Kärnten abzuwenden. In Kropa kam es Mitte 1883 zu einer kurzen Arbeitsunterbrechung und Demonstration der Nagelschmiede. Die Bezirkshauptmannschaft in Radovljica (Radmannsdorf) legte einigen Unternehmern Geldstrafen auf, weil sie den Arbeitern einen Teil des Lohnes in Lebensmitteln ausbezahlt hatten. Die Notlage der Schmiede in Kropa und Kamna gorica wurde vom zuständigen Gewerbeinspektor in einem Anhang zum Bericht der Gewerbeinspektion für Österreich für das Jahr 1885 geschildert; im Anhang zum Bericht für das Jahr 1886 beschrieb er auch die gleich drückende Bedrängnis der Schmiede in Železniki.

Den Notstand in Železniki brachte der Kaplan Matej Klun in den Jahren 1885—1887 zur Sprache. Er gründete und leitete einen Leseverein und löste eine Bewegung aus, die die Abschaffung der seit alters üblichen Nacharbeit der Nagelschmiede forderte. Seine Bemühungen stießen auf den Widerstand der mächtigen eisenhammerbesitzenden Familie Globočnik und ihres Hauptexponenten, des Lehrers und Bürgermeisters Josef Levičnik. Die Bewegung erzielte teilweise Erfolge, doch schritt der Verfall der Nagelfabrikation in Železniki unaufhaltsam weiter.

In den Jahren 1887—1894 war in der Öffentlichkeit wieder fast nur von der Notlage in Kropa und Kamna gorica die Rede. Die Landesregierung veranstaltete im Jahre 1888 eine Untersuchung, welche die zur Abhilfe nötigen Maßnahmen beraten und vorschlagen sollte; sie verlief jedoch ohne jedes Resultat. Im Anhang beschreibt der Verfasser vergleichshalber noch den Verfall des Hammerwerkes in Dvor (Hof) an der Krka (Gurk) in Unterkrain in den Jahren 1889—1891.